

Interdisciplinaire samenwerking gezien door **masters** in de **kunsteducatie**

60 platen wit gelakt MDF

ArtEZ Expertisecentrum Kunsteducatie

20 zwarte buis $\varnothing$ 35 mm

30 zwarte buis $\varnothing$ 27 mm

100 witte buis

Interdisciplinaire
samenwerking
gezien door **masters**
in de **kunsteducatie**

ArtEZ Expertisecentrum Kunsteducatie

Cultuurwerkplaats ID Kunsteducatie
www.idkunsteducatie.nl

Deze bundel is tot stand gekomen dankzij de subsidie horende bij 'De Cultuurwerkplaats', geïnitieerd door Cultuurnetwerk Nederland.

Doel van deze subsidie is het vergroten van de mogelijkheden en versterken van de kwaliteit van cultuureducatie op de lerarenopleidingen. In deze bundel is onderzoek gedaan naar interdisciplinair werken.

Grafisch Ontwerp en layout: Indice Design - Lemmer
Joost van Suchtelen van de Haare - Kok
Printer: PrintPartners Ipskamp - Enschede
Oplage 350 stuks

© Copyright 2012, Masters Kunsteductie 2010-2012

Het auteursrecht berust bij de auteurs. De inhoud is voor rekening van de samenstellers. Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door kopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Interdisciplinaire
samenwerking
gezien door **masters**
in de **kunsteducatie**

geschreven door studenten
master kunsteducatie ArtEZ
2010-2012

Inhoudsopgave

01	Voorwoord Janeke Wienk	07
02	Inleiding begrippen en definities José Huibers, Margreet Luitwieler, Nicole Martinot & Anneke Meijers	13
03	Het ideale vak CKV Krista Bosch, Sannah den Engelsen, Zwaantje Schaap & Tineke te Winkel	23
04	Tussen de disciplines en erover ... Marlon van Casteren, Rylana Seelen & Laura Slakhorst	33
05	Kunst- en Cultuureducatie in het beroepsgericht onderwijs Henk van den Berg, Yvonne Eikenaar & Ypy Zysling	47
06	Interdisciplines kunsteducatie vanuit 'de ogen van' ... Marieke Klein Gunnewiek & Davitha van de Kuilen - Terlouw	63
07	Vakoverstijgend werken buiten de kunstvakken Margriet Evers, Eline de Jong, Amanda Wilms & Margriet Wubs	73
08	Het belang van netwerken Wim Gertsen & Joost van Suchtelen van de Haare - Kok	81
	Colofon	94

01 **Zout en Water** over
samenhang in kunst en
educatie

Zout en Water over samenhang in kunst en educatie

Janeke Wienk

Zoals heel veel kinderen in Nederland werd een aantal jaren geleden ook één van mijn kinderen getest op dyslexie of andere leerproblemen. Wie de lezing 'Why schools kill creativity' van Sir Ken Robinson kent, relateert direct alle vormen van 'disorder' bij jonge kinderen, en terecht, maar zover was ik indertijd nog niet. De uitkomsten van de test waren helaas onlogisch en onsamenhangend; er was geen diagnose noch remedie vast te stellen. De pedagoog was wel onder de indruk van de hoge score van mijn zoon in de categorie 'abstract redeneren'. Omdat hij indertijd nog maar 7 jaar oud, vroegen wij de pedagoog om een voorbeeld van hoe ze dit vast had kunnen stellen. Ze vertelde hem gevraagd te hebben wat zout en water met elkaar te maken kunnen hebben. De meeste kinderen schijnen dan antwoorden te geven als 'zout lost op in water', 'de zee is zout', of 'zout water smaakt niet lekker' maar onze zoon had geantwoord: 'Zout en water heb je beide nodig om te kunnen overleven.'

We hebben onze kleine system-buster maar mee naar huis genomen. Gerust gesteld over de aanwezigheid van zoveel wijsheid en wetende dat het kenmerkend voor dit kind zou zijn dat standaardtesten geen vat op hem hebben. En hoe erg is dat?

Kunst is een heel gebied waar standaardtesten geen vat op hebben, net zo min als onderwijs en educatie in kunst zich kunnen bedienen van standaardtesten om te meten of een kind kunst begrijpt, maakt of ervan geniet. Competentiesets en kennisbases zijn adequate instrumenten om onderwijs vorm te geven en dat doen we ook in het kunstonderwijs. Goed omdat we daarmee als vakgebied te herkennen en te ontmoeten zijn, ook prima als het gaat om ontwikkeling en concretisering van het onderwijs, maar minder bruikbaar op het niveau waar de kern van kunst zich afspeelt. In dat

opzicht is kunst ook teveel 'system buster' misschien. Dit 'niet passen in een systeem' kan voor mensen die lesgeven in kunst een spanningsveld zijn, maar wie het op de juiste waarde weet te schatten heeft een enorm en essentieel speelveld.

Alledaagse, gewone voorbeelden van menselijkheid plaatsen in een existentieel, universeel perspectief is een kernwaarde van kunst. Kunst kan dat goed; ze zoekt wegen om de kern van de zaak, de essentie van ons bestaan, tot uitdrukking te brengen, van een nieuw, kansrijk perspectief te voorzien, banaliteiten met wijsheid te doorkneden, troost en hoop te bieden en soms zelfs ja, om te helpen overleven. De kernwaarden van het leven en het leven zelf zijn de bron en referentie van alle kunst. Ik zou vele varianten op zout en water kunnen bedenken om een statement te maken over de samenhang tussen kunst, onderwijs, mens-zijn en leven. Wat is de verbinding tussen kunst en onderwijs? Wat betekent kunst voor mensen? Wat heeft kunst met liefde, schoonheid en verdriet te maken? Wat is de waarde van muziek, literatuur, beeld, theater, dans?

Je hebt ze allemaal nodig om te kunnen overleven.

Ook de vele vragen rondom de zin van interdisciplinariteit en de samenhang tussen kunsten zijn vrij eenvoudig van perspectief en betekenis te voorzien, mits het antwoord wordt gezocht in de existentiële, universele laag van ons bestaan. Wat is de samenhang tussen de kunstvakken? Wat verbindt de verschillende kunstdisciplines? Hoe kan muziek de beeldende kunst versterken? Wanneer is een ontmoeting tussen verschillende kunsten betekenisvol en wanneer niet? Hoe kunnen dansers en beeldende kunstenaars vruchtbaar samenwerken? Hoe versterken muziek en literatuur elkaar? Wanneer is samenwerking tussen kunstvakken zinvol? Wanneer is interdisciplinaire kunsteducatie goed en hoe geef je vorm aan zo'n soort les of project?

Onze masterstudenten houden zich intensief bezig met dergelijke vragen. Aan het begin van de zomer van 2012 studeert een nieuwe groep af aan de ArtEZ masteropleiding kunsteducatie. Zij hebben zich zowel individueel als gezamenlijk met essentiële en praktische vraagstellingen over kunsteducatie beziggehouden. Ieder deed dit met zijn eigen professionele uitvalsbasis als startpunt. De mastergroep 2012 is een opvallend omvangrijk – met 22 studenten – en ook opvallend kleurrijk. De masters van dit jaar zijn werkelijk van alle leeftijden en hebben zeer verschillende werkplekken, vakgebieden, leervragen en kunstdisciplines als achtergrond. Zij werken als kunstvak professionals niet alleen in het primair, voortgezet of hoger onderwijs, maar ook de buitenschoolse educatie, culturele instellingen en het zelfstandig ondernemerschap zijn

vertegenwoordigd in deze groep. Ondanks deze verschillende contexten – en naast hun individuele afstudeertrajecten gewijd aan zeer diverse onderwerpen – is het deze groep masters wonderwel gelukt om ook vorm te geven aan een collectief afstuderen. Hun gezamenlijke focus is interdisciplinaire benadering van kunsteducatie geworden. Deze gerichtheid is geen toeval, maar komt voort uit de belangstelling van onze masteropleiding en van ArtEZ als geheel.

ArtEZ Hogeschool van de kunsten heeft een natuurlijke verbinding met interdisciplinariteit, alleen al omdat ArtEZ alle kunstdisciplines in huis heeft. Daarnaast heeft ArtEZ een bijzonder sterke vertegenwoordiging van de docentenopleidingen in haar studieaanbod. De studenten van de vier docentopleidingen dans, theater, muziek en beeldende kunst en vormgeving vormen samen ruim 20% procent van de totale studentpopulatie van ArtEZ. De sterke docentopleidingen en de missie om in het onderwijs vorm te geven aan interdisciplinariteit vormen samen twee sterke pijlers onder de masteropleiding. Aandacht voor samenwerking, collectiviteit, interdisciplinariteit vloeien hier logisch uit voort. De ArtEZ masteropleiding vraagt dan ook jaarlijks aan elke studiegroep om een gezamenlijk gekozen thema als leidraad te nemen voor een collectief onderzoeksproject, resulterend in collectieve afstudeerpresentatie.

Dit jaar is het collectief afstuderen gestart met het opstellen van een subsidieaanvraag bij Cultuurnetwerk. Projectsubsidies 'cultuurwerkplaats' worden toegekend in het kader van een regeling om samenwerking tussen disciplines en vakken in het onderwijs te stimuleren. De aanvraag die de mastergroep heeft gedaan is met glans toegekend en daarmee kon het collectief afstuderen een vliegende start maken.

De bundel teksten die nu voor u ligt is één van de twee eindproducten van dit collectieve traject. De masterstudenten hebben groepjes gevormd op basis van een gezamenlijke interesse of een zelfde professionele achtergrond. Samen hebben zij gekeken naar aspecten van interdisciplinaire samenwerking zoals zij die hebben leren kennen op hun eigen werkvloer. Zij onderzochten kansen, uitwerkingen, problemen en noodzakelijke randvoorwaarden die essentieel zijn voor vruchtbare samenwerking. De bundel artikelen is daarmee een boeiende en relevante verzameling geworden waarin interdisciplinariteit niet als concept besproken wordt, maar vanuit concrete ervaring wordt neer gezet.

De bundel wordt geopend door een viertal studenten van de masteropleiding, die tevens werkzaam zijn als docenten in het interfacultaire programma van ArtEZ. Zij gebruiken hun jarenlange zoektocht naar interdisciplinariteit als bron voor begripsverheldering en definiëring. Vervolgens gaat een ander viertal in op het ideale vak CKV, zoals zij dit op grond van hun werkervaring met dit vak voor zich zien. Een andere groep studenten is al lange tijd werkzaam in het beroepsgericht

onderwijs. Zij onderzoeken de mogelijkheid van interdisciplinair werken in het vmbo, mbo, praktijkonderwijs en speciaal onderwijs. Een schrijversduo is gevormd door twee docenten in het voortgezet onderwijs; zij bespreken in hun artikel interdisciplinaire kunsteducatie vanuit het verschillende perspectief van docent en leerling. Ook heeft een groep samengewerkt vanuit een fascinatie voor interdisciplinaire samenwerking tussen kunstvakken en niet-kunstvakken. Zij schreven een artikel waarin verschillende projecten en zienswijzen worden over vakoverstijgend werken op een rijtje gezet. Dan heeft een aantal masters dat werkzaam is in culturele instellingen de aanknopingspunten voor interdisciplinariteit vanuit hun beroepsperspectief beschreven. En tot slot is er een inleiding over het belang van netwerken in het kader van interdisciplinaire kunsteducatie. Kortom: een mooi palet van invalshoeken waarmee een beeld geschetst wordt van de actualiteit van interdisciplinair werken in de kunsteducatie.

Naast deze bundel artikelen heeft de mastergroep in het kader van haar collectieve afstuderen een interactieve website www.idkunsteducatie.nl ontwikkeld. Deze website wordt een trefpunt voor professionals in kunst en educatie die bezig zijn met interdisciplinariteit. De site is opgezet als een laboratorium, waar het borrelt van experiment, uitwisseling en onderzoek. Middels een interactief format wordt de buitenwereld uitgenodigd om good practises van interdisciplinair werken in les- of kunstpraktijk via de website te delen. Het mooie is, dat de masters als statement een website lanceren die ook na hun afstuderen nog zal doorklinken. Volgende mastergroepen zullen doorwerken aan deze site, en ook de huidige afstudeerders zullen als masters en alumni betrokken kunnen blijven. Ook ikzelf zal de data en inhoud van de site benutten voor het voortzetten van mijn onderzoek naar interdisciplinariteit voor het lectoraat kunsteducatie.

Graag wil ik deze inleiding afsluiten met complimenten aan de masters van studiejaar 2012 voor de twee inspirerende producten van hun collectief afstuderen. Moge zowel de frisse bundel artikelen als de vers gelanceerde website bijdragen aan jullie feestelijk afzwaaien en aan de verdere ontwikkeling van jullie zelf en van het hele werkveld kunst en educatie.

En met dank aan Max.

Janeke Wienk

Hoofd ArtEZ Expertisecentrum Kunsteducatie

**02 Begrippen en
definities**
van interdisciplinair
werken

Begrippen en definities van interdisciplinair werken

José Huibers, Margreet Luitwieler, Nicole Martinot & Anneke Meijers
Docenten interfaculteit ArtEZ Hoge School voor de Kunsten, Arnhem

Het is van alle tijden dat mensen proberen te benoemen hoe de verschillende kunsten zich tot elkaar verhouden. Verweven als dat is met de tijdgeest, verandert dit voortdurend. Afhankelijk van de tijdgeest heeft kunst steeds een andere rol.

Om één en ander te kunnen plaatsen is het vaak prettig wat van deze achtergronden te weten. Wie zich in de ontwikkelingen verdiept ontdekt dat de opkomst van interdisciplinariteit in de kunst zoals die nu gaande is, past in de lijn: na het individualisme van eind twintigste eeuw konden we er bijna op wachten.

Als docenten van de Hogeschool voor de Kunsten in Arnhem (ArtEZ) hadden wij er behoefte aan om het multi-en interdisciplinair werken, zoals wij dat inmiddels een jaar of vijftien in de interfaculteit in projectvorm aanbieden, te onderzoeken. De interfaculteit biedt een gemeenschappelijk curriculum aan voor de docentopleidingen beeldend, dans en theater, met daarin een theoretisch en een – groot – praktisch deel. Wij hebben ons vooral gericht op het praktisch deel. De vragen die we onszelf stelden zijn: Hoe zijn we gekomen waar we nu zijn? Hoe gaan we het meest zinvol verder?

Door de jaren heen zijn inhoud & werkvormen telkens aangepast, begrippen doorontwikkeld, nieuwe ideeën ontstaan en toegepast. De balans opmakend, zien we dat de snelle ontwikkelingen van techniek, internet en multimedia een grote rol spelen: delen en uitwisselen is erg eenvoudig geworden. Jongeren van nu weten niet beter dan dat ze leven tussen verschillende culturen met ieder hun eigen waarden, systemen en ideeën. Ze ontlenen daar een deel van hun identiteit aan. Voor hen zijn de verschillende kunstdisciplines soms nauwelijks los van elkaar te zien.

Alessandro Baricco schrijft daarover in zijn boek 'De Barbaren' (2006) dat wij in een overgang zitten van een oude cultuur – die zocht naar bezieling en verdieping – naar

een nieuwe cultuur, die zich kenmerkt door snelheid, beweging en het aan elkaar rijgen van informatie en betekenissen. Volgens hem bevindt de samenleving zich in een staat van mutatie:

“Wat betreft het doorgronden van waaruit die mutatie precies bestaat, kan ik alleen zeggen dat die volgens mij op twee belangrijke pijlers steunt: een ander idee van wat ervaring is, en een andere opstelling van de betekenis in het weefsel van het bestaan. Dat is de kern van de zaak, de rest is enkel een verzameling gevolgen: het oppervlak in plaats van de diepgang, sequenties in plaats van analyses, surfen in plaats van verdiepen, communicatie in plaats van uiting, plezier in plaats van inspanning.”¹

Voor de kunst betekent dit niet dat verdieping in het eigen vak niet meer nodig zou zijn, maar wel dat verbreding en verbinding noodzakelijk zijn voor vernieuwing. Het vertrekpunt is diepgang in en analyse van de enkele discipline. Waar we naartoe gaan bevat de kenmerken van interdisciplinariteit: surfen, laten samenvloeien, communiceren, en de bewegingen daartussen. Dat betekent dat ook de invulling van kunsteducatie heroverwogen moet worden. Interdisciplinair kunstonderwijs zal – als logisch gevolg van de ontwikkeling – op veel plaatsen een steeds stevigere plek krijgen.

Het debat gaat steeds meer over hoe wij ons daartoe moeten verhouden en wat eigenlijk de kern is van interdisciplinair werken in de kunstvakken.

Multi-, inter- en transdisciplinariteit staan volop in de belangstelling. Er worden symposia, studiedagen en workshops over georganiseerd, en er ontstaan nieuwe interdisciplinaire opleidingen op HBO en universiteit. Rapporten en adviezen worden geschreven. Recentelijk is er een pre advies uitgebracht door de stichting leerplanontwikkeling (2011) en verscheen het aanbevelingsrapport van de commissie Dijkgraaf (2010) waarin opnieuw – en met nadruk – wordt geadviseerd binnen de kunstvakken interdisciplinair te werken.

Maar wat moeten we daar nu precies onder verstaan? In dit artikel willen wij deze vraag beantwoorden voor de interdisciplinariteit van de HBO kunst- en docentenopleiding. Een heldere omschrijving zal tot beter begrip leiden. Daarbij geven we voorbeelden van hoe diverse betrokkenen uit de praktijk de verschillende begrippen hanteren. Omdat doelen en werkwijzen in de gevonden omschrijvingen nogal variëren, hebben we die in een schema inzichtelijk gemaakt. Op deze manier proberen wij steeds de vinger te leggen op zowel de knelpunten als de aanknopingspunten.

---

1 Baricco 2010

Omschrijving van de begrippen multi-, inter- en transdisciplinair werken

De praktijkdocent aan de interfaculteit begeleidt projecten waarin studenten van verschillende richtingen onder andere een interdisciplinaire presentatie moeten maken. Die presentatie kan bestaan uit een dynamische tentoonstelling, een performance, een voorstelling, een mix hiervan enzovoorts.

De termen multi - inter - en transdisciplinair lijken iets aan te geven over de manier van samenwerken, het artistieke eindproduct en het proces dat er aan vooraf gaat.

Multidisciplinair

Bij een multidisciplinaire samenwerking blijft iedereen vanuit zijn eigen vak en expertise denken en werken. Er is een gezamenlijk probleem, onderwerp of thema dat vanuit de verschillende disciplines wordt bekeken en vertaald. De resultaten daarvan worden op een bepaald moment samengevoegd waarbij het mogelijk is dat de ene discipline sterker naar voren komt dan de andere. In de presentatie zijn de disciplines nog duidelijk te onderscheiden. De interactie blijft beperkt tot reflecteren, uitwisselen van en voortborduren op elkaars ideeën.

Interdisciplinair

Bij een interdisciplinaire samenwerking hebben de disciplines elkaar nodig om een probleem op te lossen. De wederzijdse beïnvloeding bepaalt de inhoud. De inzichten die hierdoor ontstaan overstijgen de grenzen van het eigen vak. In het artistieke eindproduct zijn de disciplines in elkaar overgevoerd en moeilijk te onderscheiden. De interactie is steeds zichtbaarder in het samen reflecteren en maken.

Transdisciplinair

Bij een transdisciplinaire samenwerking proberen de deelnemers te werken vanuit de denk- en werkwijze van een andere dan de eigen discipline. Zij maken gebruik van elkaars medium, techniek en kunde. Door de optimale vermenging kunnen er nieuwe interdisciplines of werkvelden ontstaan. Het proces van ontdekken, ontwikkelen en experimenteren is belangrijker dan het resultaat. Het artistieke product is niet definitief, er kan steeds op voortgeborduurd worden. Er is bij deze samenwerking sprake van een permanente en optimale interactie.

Werkproces

Multidisciplinair	→ uitwisselen	→ kennis eigen discipline
Interdisciplinair	→ meer interactie	→ kennis andere discipline(s)
Transdisciplinair	→ optimale interactie	→ hanteren andere discipline(s)

Interactie begint meestal met het samen nadenken over een thema, met nieuwsgierigheid naar hoe de ander hier tegenaan kijkt. Hierdoor ontstaat het multidisciplinaire denken en werken. Wie voldoende expertise heeft in het eigen vak kan naar een volgende fase: daarin wordt er niet meer samengewerkt om een tevoren bepaald doel te bereiken, maar gaat het om het proces. Dat is het belangrijkste. Hiermee vervagen de grenzen tussen de disciplines en ben je interdisciplinair aan het werk.

Positieve ervaringen met interdisciplinair werken doen de behoefte groeien om meer en meer over de grenzen van de eigen discipline heen te kijken en de vakkennis in te zetten voor het gezamenlijk belang. Gezegd kan worden dat de samensmelting met andere disciplines nodig is om tot een heel vernieuwend artistiek resultaat te komen. De gezamenlijke zoektocht speelt hierbij de hoofdrol. Ook andere vakken dan de kunsten kunnen ingezet worden, bij voorbeeld wetenschap, taal, media of filosofie.

Voor het ontwikkelen van een interdisciplinaire didactiek is het van belang te beseffen dat mensen kunst (of een kunstwerk) op meerdere manieren en vanuit verschillende invalshoeken kunnen beschouwen. Interdisciplinair werken kan natuurlijk leiden tot interdisciplinair beschouwen! Deze benadering van de begrippen kunst en cultuur is – in deze tijd – heel vruchtbaar. Interdisciplinariteit is een wezenlijk onderdeel van onze cultuur. Mensen bewegen zich nu in deze context. Een belangrijk aspect van onderwijs in de 'kunsten' kan zijn dat het een experimenteerbasis vormt voor oriëntatie op en verbinding met 'de wereld'.

Er is weinig actuele theorie beschikbaar voor vakoverstijgend werken. Leraren hebben daar wel behoefte aan, om studenten te helpen bruggen te slaan tussen kunst, cultuur en maatschappij. Om die reden zijn er in de afgelopen jaren masteropleidingen Kunsteducatie ingericht, die het vakoverstijgend werken moeten 'ontginnen' voor het onderwijs. Vanuit de kunstinstellingen wordt de vraag naar specialisten op het gebied van interdisciplinaire theorievorming en didactiek ook steeds sterker.¹

---

¹ Hagen, Konings & Haanstra 2006 en Verkuil 2007

Theoretisch kader: verschillende definities

De begrippen multi- inter- en transdisciplinariteit zijn door vele deskundigen, professionals en onderzoekers omschreven.

Er is een aantal overeenkomsten wat betreft het proces: alle beschrijvingen gaan uit van een samenwerking tussen meerdere kunstenaars. Er is ook overeenstemming dat er meer dan één (kunst)discipline betrokken moet zijn. Dat de samenwerking op basis van gelijkwaardigheid plaats moet vinden, is evident. De beschrijvingen zijn ook eensluidend over het feit dat niet de afzonderlijke discipline van belang is, maar – zoals Jochem Naafs het uitdrukt² – de situatie die ontstaat door de interactie.

Er zijn ook verschillen. Zo beschrijft Fianne Konings dat de disciplines elkaar nodig hebben.³ De beschrijving van Marinus Verkuil lijkt een stap verder te gaan: hij geeft aan dat interdisciplinair werken zich op bewustzijnsniveau van de makers afspeelt. Zij gebruiken hiervoor gemeenschappelijke metaforen en symbolen. Interdisciplinair werken versterkt hiermee het artistieke proces.⁴ Diederik Schönau komt tot de voorwaarde dat de deelnemers denken en werken vanuit een andere dan de 'eigen' discipline en zo de grenzen van hun eigen kunstdiscipline overschrijden.⁵

---

2 Naafs 2010

3 Hagen, Konings & Haanstra 2006

4 Verkuil 2007

5 Hagen, Konings & Haanstra 2006

Schema definitie interdisciplinariteit

In de praktijk worden begrippen, doelen en werkwijzen door elkaar gebruikt. Om hierin enige ordening aan te brengen hebben wij het volgende schema ontwikkeld.

	Multidisciplinair	Interdisciplinair	Transdisciplinair
Voorwaarden	<ul style="list-style-type: none"> • Er is een wil tot samenwerken. • Er wordt veel uitgewisseld om gebruik te maken van elkaars discipline. 	<ul style="list-style-type: none"> • Er is een wil tot samenwerken. • Er wordt veel uitgewisseld om gebruik te maken van elkaars discipline. • Er is interactie tussen de deelnemers op basis van gelijkwaardigheid. • Het vermogen hebben tot wisseling van invalshoeken. 	<ul style="list-style-type: none"> • Er is een wil tot samenwerken. • Er wordt veel uitgewisseld om gebruik te maken van elkaars discipline. • Er is interactie tussen de deelnemers op basis van gelijkwaardigheid. • Deelnemers denken en werken vanuit de werk- en denkwijze van de andere dan de eigen discipline. • Deelnemers aanvaarden complexiteit qua inhoud en werkwijze.
Doel	<ul style="list-style-type: none"> • Werken vanuit een gezamenlijk thema/ probleemstelling zonder integratie. • Het naast elkaar positioneren van disciplines. 	<ul style="list-style-type: none"> • Het verweven van de disciplines tot iets nieuws. • Tot inzichten komen die zonder samenwerking tussen de disciplines niet zou ontstaan. • Over de grenzen van de eigen discipline heen kijken. 	<ul style="list-style-type: none"> • Een fundamenteel anders denken ontwikkelen waardoor nieuwe percepties ontstaan.
Werkwijze	<ul style="list-style-type: none"> • De resultaten van ieders denkwijze wordt samengevoegd. • Meer aandacht voor het maken in plaats van ontwikkelen 	<ul style="list-style-type: none"> • De disciplines stapelen, weven of vloeien in elkaar. • Meer aandacht voor het ontwikkelen in plaats van het maken. • Zoeken naar een gezamenlijke taal. 	<ul style="list-style-type: none"> • Alle betrokkenen hebben een gelijke bijdrage aan het geheel. • Vooral aandacht voor het ontwikkelen in plaats van het maken. • Ingraven in andermans artistieke wereld, taal, referentiekader.
Proces of product gerichtheid	<ul style="list-style-type: none"> • Er is een voltooid eindproduct. 	<ul style="list-style-type: none"> • Er is een collectief maakproces. • Het eindproduct is een onderdeel van het proces. 	<ul style="list-style-type: none"> • Het proces staat voorop, er is geen definitief eindproduct. • Het proces is flexibel en er verandert voortdurend, de presentatie is een stipje op de lijn.
Keuze van het onderwerp	<ul style="list-style-type: none"> • Er worden verschillende invalshoeken op een probleem onderscheiden. • Het onderwerp/ thema wordt vanuit verschillende perspectieven bekeken 	<ul style="list-style-type: none"> • De inhoud/ vorm is vertrekpunt. • Focus is niet hun eigen discipline maar het samen besloten idee. • De inhoud/vorm komt door samenwerking tot stand. • De inhoud openbaart zich al werkend. 	<ul style="list-style-type: none"> • De keuze van het onderwerp is steeds onderwerp van gesprek. • Inhouden en thema's worden vervangen door aanleidingen.
Resultaten van het proces	<ul style="list-style-type: none"> • De disciplines blijven zichtbaar. 	<ul style="list-style-type: none"> • De individuele bijdrage is niet zichtbaar, alle disciplines hebben een gelijke bijdrage aan het geheel. • Er ontstaat een proces of product dat vanuit een mono- disciplinaire benadering niet mogelijk is. • De disciplines zijn niet meer direct zichtbaar. 	<ul style="list-style-type: none"> • De individuele bijdrage is niet zichtbaar, alle disciplines hebben een gelijke bijdrage aan het geheel. • Er is geen onderscheid zichtbaar in de disciplines. • Er ontstaan nieuwe werkvelden/ interdisciplines. • Er ontstaan hybride disciplines en hybride producten. • Er ontstaat een proces of product dat vanuit een monodisciplinaire benadering niet mogelijk is.

Ontwerp schema: Nicole Martinot in samenwerking met José Huibers en Anneke Meijers

Conclusie

Wij hebben geïnventariseerd welke definities en begrippen gehanteerd worden in de literatuur over interdisciplinaire kunsteducatie. Deze beschrijvingen en definities zijn voor ons het uitgangspunt geweest voor ons eigen begrippenkader. Met onze vijftien jaar praktijkervaring hebben wij steeds gekeken of de beschreven definities hanteerbaar zijn voor het interfacultaire curriculum en of zij de lading dekken.

Ons viel op dat doelen, voorwaarden, begrippen, resultaten enzovoorts vrij willekeurig benoemd en door elkaar gebruikt werden. Het was een wirwar. Daarom hebben wij onze eigen expertise ingezet om structuur aan te brengen. Zo is het overzicht/schema tot stand gekomen waarin in één oogopslag duidelijk wordt gemaakt wat de verschillen zijn tussen multi-, inter-, en transdisciplinair werken.

Dit schema is praktisch bruikbaar, en tegelijk bedoeld om het discours te openen. De invulling ervan is door permanente discussie tot stand gekomen (zie schema). Dit riep bij ons de vraag op of een product waarin verschillende disciplines samengewerkt hebben, maar waar één iemand de regie had, wel interdisciplinair kan zijn. Een andere vraag: is het doel van multidisciplinair werken alleen het naast elkaar positioneren van disciplines of kan daar ook een fundamenteel anders denken ontwikkeld worden? De discussie raakt meteen de kern van vakoverstijgend werken, namelijk de voortdurende reflectie op het samen maken, denken en samen realiseren. Door met elkaar te praten over de definities, scherpen we het denkkader van onszelf als HBO-docenten aan. Wil je je met je studenten vooral richten op het proces of op het product? Competenties zoals leren samenwerken en reflecteren zijn essentieel voor een leraar in het kunstonderwijs en vormen het fundament voor interdisciplinair onderwijs. Zich verdiepen in de andere dan de eigen discipline, doet aan de ene kant beroep op het inlevingsvermogen dat een docent moet hebben om het werk van zijn studenten te begrijpen, en aan de andere kant op de eigen vakkennis.

Je hebt de andere vakken nodig om je eigen discipline beter te begrijpen. Door over de eigen grenzen heen te kijken verbreed je de kijk op het eigen vak, door cross-overs ontstaan nieuwe (denk)beelden. Dit is in het belang van de student die je begeleidt. Interdisciplinariteit maakt al lang deel uit van zijn leefwereld: als hij een berichtje verstuurt naar vrienden voorziet hij dit van een filmpje, al dan niet van internet geplukt. Als hij uitgaat, wordt muziek bijvoorbeeld begeleid door lichtbeelden en live dans. Maakt hij zelf muziek, dan kan hij een stuk van Bach transformeren naar een eigen interpretatie. De leerling surft over het internet en combineert al het mogelijke zonder de barrière te voelen

De discussie raakt meteen de kern van vakoverstijgend werken, namelijk de voortdurende reflectie op het samen maken, denken en samen realiseren.

mogelijk een cultuurbaarbaar te zijn. Het is van wezenlijk belang dat een docent of instituut weet mee te bewegen met dit gegeven. Interdisciplinariteit verbindt werelden en laat nieuwe werelden ontstaan.

Wij proberen met de door ons verzamelde definities grenzen af te bakenen. Maar misschien is dit tekenend voor ons als vertegenwoordigers van een oudere generatie; misschien getuigt het van onze onmacht om te gaan met de 'grenzeloosheid' van interdisciplinariteit. Wij hangen nog aan het idee dat we onze handelingen af kunnen bakenen, terwijl jongeren geen enkele moeite hebben met het gegeven dat disciplines, betekenissen en aspecten met elkaar verbonden zijn en in elkaar overvloeien. Zij schakelen betekenissen moeiteloos aaneen. Ze weten niet anders.

Literatuur

Baricco, A., (2010) *De Barbaren*, Amsterdam

Dijkgraaf, R., (2010) *Onderscheiden, verbinden, vernieuwen – de toekomst van het kunstonderwijs –*, Den Haag

Hagen, T., Konings, F. & Haanstra, F., (2006) *Grenzen aan samenhang. De kunstvakken in de vernieuwde onderbouw voortgezet onderwijs*, Amsterdam 2006

Ladage, E., (2011) *Het Bos van Babel. Een onderzoek naar Babylonische spraakverwarringen in een woud van opvattingen over Interdisciplinariteit en Kunst*, (Hogeschool voor de Kunsten Utrecht), Utrecht

Naafs, J., (2010) *Weet het nog niet*, (Hogeschool voor de Kunsten Utrecht) Utrecht

Schönau, D., (2007) *Leren van kunst*, Lectorale rede, Kampen

Van der Schoot, C., (2011) *De kunst van het werken aan kunst - Creatieve werkprocessen bij transdisciplinaire projecten*. (HKU Lectoraat Theatrale Maakprocessen en Coaching in de Cultuur), Utrecht

Verkenningcommissie kunstvakken (SLO), (2011) *Preadvies Verkenningcommissie kunstvakken*, Enschede

Verkuil, M., (2011) *Op zoek naar een interdisciplinaire kunstdidactiek*, Groningen

03 Het ideale vak CKV

Identiteit

Iedereen is gelijk aan elkaar,
maar toch zijn we wezenlijk
verschillend. Laten we niet
vergeten dat we allemaal de
Nederlandse identiteit hebben.
Hoe graag we ook in hokjes denken,
niet iedereen past erin.

(de tekst is geschreven
door CKV leerlingen)

Doorbreek het
hokjesdenken.
Iedere identiteit
is uniek!

Het ideale vak CKV

Krista Bosch, Sannah den Engelsen, Zwaantje Schaap & Tineke te Winkel

Het vak culturele kunstzinnige vorming (CKV) kent vele gedaanten. Het is sinds de invoering in 1997 veel besproken, beschreven en ook bekritiseerd. Door kunstvakdocenten, cultuurcoördinatoren, beleidsmedewerkers en niet in de laatste plaats door leerlingen.

“CKV heeft geen enkel nut, als je later solliciteert voor een baan, dan word je zeker niet gekozen op zoiets onnozels. Ik heb het 2 jaar gehad en heb ‘t gevoel dat ik alleen maar achteruit ben gegaan. Ik heb er trouwens niets van geleerd dus laat ze het maar schrappen!”¹

Deze leerling maakt er weinig woorden aan vuil: in een reactie op een weblog van een CKV-docent stelt hij dat het vak niet helpt bij het vinden van een baan. Veel plezier heeft hij er kennelijk ook niet aan beleefd. De docent is er blijkbaar niet in geslaagd hem mee te nemen in de wereld van kunst en cultuur. De leraar heeft geen verbinding weten te leggen met de leefwereld van de leerling, diens culturele oriëntatie en creativiteit. En dat zijn zaken die weldegelijk een rol kunnen spelen bij het veroveren van een baan. Kunst- en cultuureducatie wordt in heel Nederland ter discussie gesteld, niet alleen door de leerling in dit voorbeeld.

Wat is nu eigenlijk de waarde van het vak? Welke positie moet het innemen in het voortgezet onderwijs? Met welk doel? En wat is de rol van een goede CKV-docent?

CKV heeft een grote reikwijdte; het is verplicht voor alle jongeren op het voortgezet onderwijs in Nederland. Het vak is uniek voor Nederland, het bestaat nergens anders in de wereld. Het buitenland beschouwt twee aspecten ervan als vernieuwend: het feit dat het vak alle kunstdisciplines verenigt en de samenwerking die ontstaat tussen kunstinstellingen en scholen.²

Het vak brengt alle leerlingen in aanraking met kunst en cultuur. Die kunst- en cultuurwereld is breed, divers en voortdurend in beweging. Net als de wereld van de leerling. Hoe die werelden te verbinden?

¹ <http://www.ckvdocent.nl/2010/09/cultuurkaartbudget-uitgeven/#comments> (december 2011)

² Van Bakelen 2000

CKV is als vak niet dichtgetimmerd door een absoluut geformuleerd eindexamenprogramma. Het is opgedeeld in vier domeinen: culturele activiteiten, kennis van kunst en cultuur, praktische (uitvoerende) activiteiten en reflectie door middel van het kunstdossier. Scholen en docenten hebben veel vrijheid bij de invulling van die domeinen. De eindtermen zijn zo algemeen geformuleerd dat de leraar er alle kanten mee op kan. Dit houdt een risico in, namelijk dat van vrijblijvendheid. De kwaliteit van het vak hangt nauw samen met de inventiviteit, kwaliteit en mogelijkheden van degene die het vak geeft. Misschien had de leerling die we eerder noemden wel een leraar die slecht overweg kon met de vrijheid om zoveel zelf in te vullen. Maar het ontbreken van een voorgeschreven leerplan biedt juist kansen: docenten kunnen daardoor de steeds veranderende kunstwereld makkelijker koppelen aan de leefwereld van de leerling. Het geeft hen immers de vrijheid in te springen op ontwikkelingen en jongeren zo ervaringen op te laten doen met nieuwe, 'hippe' kunst en cultuur. Wij denken dat CKV een belangrijke bijdrage kan leveren aan de ontwikkeling van opgroeiende jongeren.

CKV ontwikkelt cultureel zelfbewustzijn en identiteit

De vrijheid van het vak CKV geeft jongeren ruimte om hun eigen culturele zelfbewustzijn te ontwikkelen. Barend van Heusden werkt met het project Cultuur in de Spiegel aan een doorlopende leerlijn voor cultuureducatie. Hij vindt dat het ontwikkelen van het cultureel zelfbewustzijn het doel daarvan moet zijn. Van Heusden omschrijft dat bewustzijn zo:

“Het gaat over hoe wij de wereld en elkaar waarnemen, over wat we doen, hoe we de wereld betekenis geven en waarde aan dingen hechten, hoe we onszelf beschouwen.”¹

Lessen filosofie, maatschappijleer en literatuur zijn in die zin (en volgens het model van Van Heusden 2010) ook cultuureducatie.² Cultureel zelfbewustzijn omvat alle vormen van reflectie op cultuur: van waarneming & beleving tot zelf kunst scheppen, maar ook van ritueel, mythe, religie en ideologie tot filosofie & cultuurwetenschap.

Juist het vak CKV heeft betrekking op dit individuele en collectieve culturele zelfbewustzijn. Doelen van dit vak zijn: het vergroten van het vermogen tot zelfreflectie (productief en reflectief), het creëren van inzicht in eigen en andere culturen en het leren vormgeven van het geleerde met gebruik van verschillende middelen. De intrinsieke waarde van het vak ligt niet alleen in het kennismaken met kunst en cultuur, maar ook in het vergroten van het cultureel zelfbewustzijn.

1 Van Heusden 2010

2 Ibidum

Kunst verlegt grenzen en verruimt de horizon van de leerling. Het slaat een brug naar de eigen cultuur van jongeren. Kunstwerken maken het hen mogelijk ervaringen op te doen die in hun leven niet voorhanden zijn of waar zij zich niet bewust van zijn. Kunst brengt leerlingen in contact met beelden, personages, geluiden en gebeurtenissen die ze anders niet of minder snel tegen zouden komen of herkennen. Al deze ervaringen kunnen er toe leiden dat de leerling zichzelf – en daardoor de wereld – beter kan begrijpen.

Paul Verhaeghe zegt in een lezing (2011) dat de identiteitsontwikkeling centraal staat in het onderwijs. Hij vindt dat we maar beter kunnen zorgen dat deze identiteit zodanig beïnvloed wordt door de aanraking met kunst en cultuur, dat er tegenwicht geboden wordt aan het andere wat jongeren tegenwoordig meekrijgen:

“Als wij vandaag de dag – vanaf de kleuterklas tot en met de universiteit – de boodschap doorgeven dat enkel vaardigheden van belang zijn, dat het aanwenden daarvan binnen een maatschappelijke competitie gebeurt met winnaars en verliezers, en dat je winnen of verliezen uitsluitend aan jezelf te danken hebt, dan is dit zonder de minste twijfel een identiteitsbepalende boodschap. Dit zijn stuk voor stuk kerninhouden van het nieuwe Verhaal, met hoofdletter, waarmee onze jeugd vandaag volwassen moet zien te worden.”³

Verhaeghe gaat daarin verder dan Van Heusden. Verhaeghe stelt dat cultuur de bepalende factor is op scholen en dat het onderwijs daar maar een deel van is. Van belang is welke cultuur we de jongeren meegeven. Kunstonderwijs – CKV – kunnen we ten volle hiervoor inzetten. Kunst raakt alle vlakken van het bestaan en sluit niets en niemand uit. Het vak CKV staat aan enerzijds midden in de hedendaagse cultuur en zorgt anderzijds voor kritische reflectie op die cultuur.

CKV is anders en authentiek

Los van het feit dat CKV de leerling leert over kunst, de actualiteit van de maatschappij en over zichzelf, is dit bij uitstek de plek op school waar ruimte is om op een andere wijze te leren. Leerlingen worden gestimuleerd om zelf op pad te gaan en de kern van het vak – het ervaren van kunst en cultuur – vindt vaak buiten de schoolmuren plaats. De jongeren doen levensechte, oorspronkelijke ervaringen op door de culturele activiteiten die ze ondernemen en door de confrontatie met de professionele kunstwereld.

---

³ Verhaeghe: *Identiteit in tijden van eenzaamheid: alles megatop!* Lezing te Gent (2011)

Het begrip 'authentiek leren' is afkomstig van Roelofs en Houtveen (1999):

*"Een proces van leren waarbij de lerende voor zichzelf betekenisvolle inzichten verwerft, primair startend vanuit de intrinsieke motivatie en voortbouwend op bestaande inzichten. Authentiek leren vindt plaats in voor de lerende relevante, praktijkgerichte en levensechte contexten, waarbij hij/zij een actieve constructieve en reflectieve rol vervult, mede via de communicatie en interactie met anderen."*¹

Volgens Folkert Haanstra die in 2001 het artikel *De Hollandse Schoolkunst*² publiceerde over authentieke kunsteducatie, lenen juist de kunstvakken in het voortgezet onderwijs zich hiervoor. Volgens hem ligt de kracht van deze vorm van educatie in het feit dat die tracht de relatie met de alledaagse en spontane kunstbeoefening en -beleving van leerlingen te handhaven, terwijl die ook toegang verschaft tot experts en vakdisciplines. Juist in CKV dienen we aan te sluiten bij de leefwereld van jongeren en hen een authentieke kunstervaring te bieden.

*"Bij authentiek leren gaat het enerzijds om het idee dat wat geleerd wordt moet aansluiten bij de behoefte van leerlingen, en anderzijds om het idee dat je het beste kunt leren in een situatie die duidelijk iets met het echte leven te maken heeft: een authentieke, levensechte of realistische leeromgeving."*³

Kunsteducatie kan volgens Haanstra authentiek zijn in de manier waarop ze de brug slaat tussen de wereld van de leerling en de wereld van de kunst en cultuur. De docent krijgt dus de kans een inhoudelijke verbinding te maken tussen de echte wereld van kunstdisciplines en professionals enerzijds en de kunstzinnige interesses en activiteiten van de leerling anderzijds.

Het vak CKV daagt leraren uit om zich te verdiepen in zowel de belevingswereld en kunstbeoefening van leerlingen als in de actuele kunst en cultuur. Hij moet een balans vinden tussen maatschappelijke relevantie en leerling- en docentgestuurd onderwijs. Harland toont in zijn onderzoek *Voorstellen voor een evenwichtiger kunsteducatiemodel* uit 2008 de volgende extrinsieke waarden van kunsteducatie:

- Meer plezier, betrokkenheid, voldoening en het kunnen loslaten van stress;

---

1 Roelofs & Houtveen 1999, p. 203

2 Haanstra, F. 2008

3 Haanstra, F. 2011, p. 8

het ideale vak CKV

- Vooruitgang in persoonlijke en sociale ontwikkeling;
- Transfereffecten - het geleerde kunnen toepassen in een andere context zoals in een beroep of bij het bezoeken van culturele activiteiten buiten school.⁴

Als CKV-docenten hopen wij dat deze extrinsieke effecten er zullen zijn, ook al geven we prioriteit aan de intrinsieke waarde van ons vak en gebruiken we deze effecten niet om het te legitimeren. Wel willen we opmerken dat op het VMBO, waar vooral de ervaring voorop staat, juist de extrinsieke effecten van grote waarde zijn. Het geeft de mogelijkheid om met een omweg bij het doel te komen, zoals het volgende voorbeeld illustreert:

“In het kader van de CKV-lessen gaat de derde klas uit Raalte elk schooljaar naar Zwolle. Het onderdeel heet de ‘Kunstkick’ en is razend populair onder leerlingen en docenten, die meegaan als begeleiding. Natuurlijk draait deze dag helemaal om de primaire effecten van kunsteducatie, maar juist de reis, het lopen door de stad en het ondergaan van activiteiten met experts van verschillende disciplines maakt dat deze dag bol staat van de secundaire effecten. De docent bouwtechniek trekt met vijftien jongens, onder begeleiding van een vrijwillige architect, door het centrum en bestudeert de gevels. De jongens moeten zich tijdens de wandeling gedragen, ondanks de bravoure prikkelingen waar ze last van hebben, als plattelanders in een vreemde omgeving. De tweede workshop is een rondleiding in het Vrouwenhuis door een inwoonster ‘uit’ 1753, in klederdracht, die in dialect vertelt over de toenmalige armoede en het leven van de weduwen die afhankelijk waren van de liefdadigheid van het Vrouwenhuis. De oude plee prikkelt de fantasie van de jongens, maar ze luisteren eerbiedig naar de uitleg van de vrouw. Ze kijken mee in de linnenkast hoe al het witte goed scherp op naad werd weggeborgen. En krijgen vervolgens een workshop Zuid-Amerikaans trommelen. Op school wordt de complete ervaring in groepjes van drie of vier leerlingen omgezet in een creatief werkstuk, ruimte gevend aan creativiteit, verwerking, ervaring, beleving, samenwerking en ontdekken.”⁵

Deze verwerking van ervaringen en indrukken komt overeen met de omschrijving van Lois Hetland als het gaat om het vermogen jezelf te motiveren, je expressie te ontwikkelen, ontdekkingen te doen buiten de school, creatief te denken, procesmatig te werken, samen te werken en innovatief te denken buiten de eigen kaders.⁶

4 Harland 2008, p.47

5 Praktijkvoorbeeld voortgezet onderwijs Raalte

6 Harland 2008, p. 47

CKV: inter/multi/transdisciplinair

CKV is een uniek vak door haar reikwijdte. Het levert een belangrijke bijdrage aan de identiteitsontwikkeling van jongeren. Het vak is authentiek door de levensechte ervaringen die leerlingen opdoen bij het ondernemen van culturele activiteiten. Naast deze intrinsieke waarden, heeft CKV ook extrinsieke waarden die vooral in het VMBO-onderwijs van belang zijn.

CKV is een vak zonder grenzen en niet aan één discipline gebonden. Als je kijkt naar de actuele kunstwereld is het logisch de verschillende disciplines te laten vervloeien. Met de invoering van het vak werden de grenzen tussen de bestaande kunstvakken doelbewust doorbroken. Door jongeren kunst en cultuur te laten zien, proeven en overdenken, hen ermee te laten werken en dit zo multidisciplinair mogelijk te doen, krijgen jongeren een realistische kijk op de kunst en cultuur om hen heen. Ze krijgen een compleet beeld, een onderdompeling, en daarmee een authentieke ervaring.

De vermenging van disciplines is van belang om recht te doen aan de hedendaagse kunstwereld. Of en in hoeverre de diverse kunstdisciplines in elkaar opgaan in dit vak, is niet zo makkelijk aan te geven. Er wordt verschillend mee omgegaan. Sommige scholen hebben een team van docenten die vanuit verschillende disciplines leerlingen CKV geven. Andere scholen hebben één leraar die vanuit zijn eigen expertise nadruk legt op één van de disciplines. Het ideaal is dat alle disciplines vertegenwoordigd zijn, er niet meer in losse

Als je kijkt naar de actuele kunstwereld is het logisch de verschillende disciplines te laten vervloeien.

disciplines wordt gedacht, maar lessen vanuit een transdisciplinaire opvatting worden gegeven.

De bereidwilligheid interdisciplinair samen te werken laat volgens Alexandra Blaauw Reenald (2011) in de praktijk te wensen over, terwijl:

“Het juist die componenten zijn die leerlingen de kans bieden zich inter-persoonlijk en intercultureel te ontwikkelen ten behoeve van zichzelf, de gemeenschap en de wereld om hen heen.”¹

---

1 Blaauw Reenald 2011

Zij beschrijft dus een andersoortige doelstelling van interdisciplinair werken als elders in deze bundel wordt weergegeven. Het is wel van belang om aankomende CKV-docenten te leren werken met en denken in het medium van een andere kunstdiscipline. Dan pas is hij in staat de disciplines te verbinden en daadwerkelijk het vak te doceren. De kunstproducten bij CKV zijn niet per se altijd inter- of transdisciplinair. Er wordt bij het maken van de praktische opdrachten immers niet per definitie gezocht naar een artistiek proces. Tijdens het contact van de leerling met de kunstwereld vindt dat artistieke proces hopelijk wel plaats. Het is van belang dat als doel gesteld wordt dat de leerling de kunst niet bekijkt en waardeert vanuit de losse disciplinaire hokjes, maar dat hij over deze grenzen heen kan kijken. Dan ziet hij kunst en cultuur als een geheel van indrukwekkende, betekenisvolle en niet te missen ervaringen die hem zo verrijkt, dat hij zich de rest van zijn leven niet meer afvraagt welke betekenis kunst en cultuur hebben voor onze samenleving.

04 **Tussen de disciplines en erover...**

kunsteducatie vanuit
culturele instellingen voor
het voortgezet onderwijs

Tussen de disciplines en erover... kunsteducatie vanuit instellingen voor het voortgezet onderwijs

Marlon van Casteren, Rylana Seelen & Laura Slakhorst

Kunst toegankelijk maken voor leerlingen van basis en voortgezet onderwijs, zorgen dat ze wat opsteken van voorstellingen, concerten en tentoonstellingen: dat is wat wij als medewerkers van culturele instellingen doen. We leggen de verbinding tussen het artistieke aanbod van professionele kunstenaars en de vraag vanuit het onderwijs. Daarbij zijn raakvlakken met de verschillende leergebieden en aansluiting met de leefwereld van de leerling vereist. We zoeken naar kwaliteit op het gebied van beleving, interactie en samenwerking, terwijl we rekening houden met steeds wisselende budgetten, deelnemersaantallen en beschikbare tijdspannes.

Kunsteducatie kan mono-, multi- én interdisciplinair worden ontwikkeld en aangeboden. Het onderwijs is per vak ingericht en gestructureerd. Multi- en interdisciplinaire activiteiten vragen daarom extra inzet en expertise van alle partners; docent, leerling, gezelschap en educatief medewerker. Elkaars taal leren spreken is daarbij belangrijk. Gezamenlijk handelen – niet alleen op uitvoerend niveau, maar op alle niveaus – is cruciaal. Het aanbod moet immers niet alleen aansluiten bij de ontwikkeling van de leerling, maar ook passen bij de school en de culturele instelling. Werkproces, interactie, rolverdeling, afspraken en evaluatie zijn van wezenlijk belang om tot een goede afstemming te komen.¹

Instellingen zetten culturele activiteiten in als middel om kunst toegankelijk te maken. De leerling krijgt handvatten om verbindingen te leggen met zijn eigen 'kunstbewustzijn' dat onderdeel is van een collectief besef. Bewustzijn is immers alles wat we ervaren in de alledaagse werkelijkheid (zintuiglijke waarnemingen en gevoelens). Kunst komt voort uit de creatieve beleving daarvan. Kunst bekijken, erover nadenken, of zelf kunst maken vraagt van leerlingen dat ze zich los maken van

---

¹ Konings 2011

formats en zich open stellen voor het grote onbekende. Dat is eng, maar levert vaak nieuwe inzichten op.

Als medewerkers van culturele instellingen hebben wij ervaring met interdisciplinaire kunst- en cultuurprojecten op het voortgezet onderwijs. De instellingen die hier aan de orde komen zijn het Wilminktheater en Muziekcentrum Enschede, Museum het Valkhof te Nijmegen en de Kunstbalie in Noord-Brabant. Hieronder leest u over bestaande projecten en verschillende visies op interdisciplinaire kunsteducatie.

“Een educatieve activiteit speelt met de verwachtingen van de deelnemer/ bezoeker, prikkelt om tot andere gedachten te komen en stimuleert de verbeelding.”

Laura Slakhorst

artistieke zaken, educatie | Wilminktheater en Muziekcentrum Enschede

Het onderwijs kreeg in de jaren negentig van de laatste eeuw meer aandacht voor kunst- en cultuureducatie. Dat kwam vooral door een beleidswijziging van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Het ministerie wilde niet alleen dat er op school meer aandacht kwam voor kunst en cultuur, maar wilde ook de wisselwerking tussen scholen en culturele instellingen stimuleren. Vóór die tijd deed het Wilminktheater en Muziekcentrum Enschede ook al zaken met het onderwijs, maar dan als aanbieder respectievelijk afnemer: wij hadden een programma-aanbod, scholen maakten een keuze daaruit, eventueel aangevuld met een extra educatieve activiteit. De introductie van de CJP-pas en de vakken CKV en KCV stimuleerden meer samenwerking. En met de introductie van het Nieuwe Leren in 2006 veranderde de vraag vanuit het onderwijsveld nog meer: scholen zochten en zoeken raakvlakken met de nieuwe leergebieden, aansluiting met de leefwereld van leerlingen en een vervolg op de leeractiviteiten. De term ‘authentieke kunsteducatie’ – geïntroduceerd door Folkert Haanstra – legt een relatie met/ sluit aan bij de kunstbeleving van de leerling.² Doordat ze zelf doen, zelf maken, samen met de kunstenaar. Haanstra pleit ervoor dat scholen samenwerken met experts, eventueel op locatie. Er is een overeenkomst met het nieuwe leren; onder andere het leren in de desbetreffende (levensechte) omgeving. Een dergelijke manier van werken vraagt om extra inzet van leerling, leraar, instelling en kunstenaar of gezelschap. De samenwerking blijft niet alleen beperkt tot vakdocent en podiuminstelling, maar integreert ook andere vak- en of kunstdisciplines.

---

² Haanstra, F. 2011

Zo'n samenwerkingsproject kan zowel multi- als interdisciplinair zijn, terwijl de meeste educatieve activiteiten dat niet zijn. Het onderwijs is zelf immers gestructureerd per discipline, de CKV lessen uitgezonderd. Het programma-aanbod van de culturele instelling sluit hierbij aan.

Bij een multidisciplinaire activiteit gaat het vaak om samenwerking met andere culturele instellingen. De activiteit wordt niet noodzakelijkerwijs gekoppeld aan een voorstelling of concert binnen de programmering. Bij de multidisciplinaire activiteit is meer sprake van een kruisbestuiving tussen de artiest/ de maker en de doelgroep. De maker wordt de doelgroep en de doelgroep wordt de maker. Er is in dit geval sprake van authentieke kunsteducatie, waarbij de belevingswereld van de leerling wordt aangesproken.

Voor de culturele instelling blijkt authentieke kunsteducatie relevanter te zijn dan mono-, multi- en of interdisciplinair werken. Je kunt als culturele instelling een werk- of ervaringsplek aanbieden waar professionals werken (of in de beeldende kunst: waar authentieke objecten te zien zijn). Samenwerking met professionals en of gezelschappen is het uitgangspunt: dit kan nationaal en internationaal zijn.

Voor een interdisciplinaire activiteit zoekt de culturele instelling de samenwerking met een leraar muziek, dans of theater. De leerling wordt gevraagd om te kijken vanuit een andere discipline dan de eigen. Hij wordt – op locatie – begeleid door een professional. Dat leidt tot nieuwe inzichten en oplossingen in de eigen discipline. De uitkomst is niet altijd een definitief product, maar kan ook een afspiegeling van het onderzoek zijn. De ervaring leert dat leerlingen die op deze manier aan de slag gaan eerder geneigd zijn om hun grenzen te verleggen. Juist omdat ze met een ander vak werken. Ze stellen zich flexibeler op en leren op een andere manier te reflecteren.

Voorbeeld interdisciplinair project Tan Dun maart 2011

Eerste- en tweedejaars leerlingen talentenklas muziekstroom van het Stedelijk Lyceum (Enschede) hebben een eigen Paper Concerto gemaakt. Uitgangspunt was de dvd Paper Concerto van de componist Tan Dun. Leerlingen hebben dit bekeken en hun favoriete moment uitgekozen. Op camera vertellen ze waarom ze juist dat fragment gekozen hebben. De film werd opnieuw ge-edit (geknipt en geplakt) door de leerlingen, onder begeleiding van professionals. Er ontstond een nieuwe compositie in beeld en geluid. De leerlingen gaven zo een eigen Paper Concerto vorm, waarbij niet alleen werd uitgegaan van standaard instrumenten, maar ook van instrumenten van papier. De interviews met de leerlingen en de beeldcomposities waren te zien in de foyers van de concertzaal. Het concert van de leerlingen was voor bezoekers van het Paper en Water Concerto te zien als voorprogramma in de kleine concertzaal. Het project is tot stand gebracht door een muziekdocent van school, een educatief medewerkster en een musicus.

“Kunst verbeeldt dat wat niet in woorden gevat kan worden. Hoe moet je dat dan overbrengen? Daarin ligt de uitdaging voor de culturele instelling.”

Rylana Seelen

kunsthistorica | educatief medewerker, Museum het Valkhof, Nijmegen

Het begrijpen van de wereld om ons heen lijkt voor scholieren steeds belangrijker te worden, in de huidige digitale wereld. Musea spelen daar op in door steeds vaker een combinatie van recreatie en educatie aan te bieden: het moet zowel leuk als leerzaam en begrijpelijk zijn. De bezoeker – de leerling is misschien wel de meest kritische – moet uitgedaagd worden. Het bereiken van een nieuw, jong publiek is belangrijk. Daarom zijn steeds meer projecten en activiteiten op jongeren gericht. De musea proberen het reguliere onderwijs aan zich te binden met nieuwe technieken (internet) en nieuwe samenwerkingspartners.¹

De trend in museumland is om meer dan één discipline in te zetten, om interactie te bereiken.² En ook in het onderwijscurriculum is het belangrijk geworden vakoverstijgend te werken. Dat biedt immers de mogelijkheid om verschillende (wetenschap)gebieden en kunstdisciplines te combineren. We zien dat op scholen verschillende vakken samenwerking zoeken. Leerlingen die meer technisch gericht zijn komen samen met leerlingen met een cultuurprofiel naar musea. Een interdisciplinaire aanpak kan dan een handig middel zijn om de leerlingen – met verschillende interesses – te motiveren.

Interdisciplinariteit gaat niet alleen over het leren denken en werken vanuit een andere dan de eigen discipline. Het gaat ook over het exploreren van gemeenschappelijke theorieën en visies, een collectief kunstbesef. Voor musea is de maatschappelijke functie bepalend: zij moeten zorgen dat hun collectie onder ogen van het publiek komt. Wat betekent dat nu precies? Welke meerwaarde kan interdisciplinariteit in dit opzicht hebben voor musea en hoe rijmt het museum deze taak met onderzoek en conservatie?³

1 Naast het reguliere onderwijs wordt er ook meer ingezet op kleuters, senioren en nieuwe Nederlanders. De Vreede, 2008

2 Er is dan sprake van een gelijkwaardige relatie en een bepaalde dynamiek tussen verschillende disciplines. Interactie is het aangaan van een relatie op een bepaald moment en op een specifieke plaats. Interactie is tevens afstand nemen: anders waarnemen. Wilde, 2008

3 Novak, 2010

Met uitvoering geven aan de maatschappelijke functie wordt naast het beheren en behouden ook het ten toon stellen van ons culturele verleden bedoeld. Tegenwoordig is overdracht en educatie een hoofdtaak van musea, aansluiting met de samenleving is dus essentieel. De ervaring met interdisciplinariteit leert dat die aanzet tot beter kijken en meer vrijheid voor creativiteit. Dit enthousiasmeert en motiveert. Het effect kan zijn dat de leerlingen automatisch overgaan tot zelfreflectie. Zelfkritiek heeft weer een positieve uitwerking op onderzoek. De functie van museum als schatbewaarder blijft daarbinnen gewoon gehandhaafd.

Opereert het museum multidisciplinair of interdisciplinair? De ervaring leert dat voor het onderwijs resultaat vaak belangrijker is dan proces, terwijl het bij interdisciplinair werken vooral om het proces gaat. Om het proces te bereiken wordt naast samenwerking met andere instituten ook ingezet op vakoverstijgend werken. Techniek en wetenschap zijn hulpmiddelen geworden om kunst over te brengen. Niet alleen de alfa-, maar ook de bèta-leerlingen worden naar het museum gelokt om kunst en archeologie te ervaren.

Voorbeelden van interdisciplinariteit binnen museumeducatie zijn te vinden in Museum het Valkhof te Nijmegen; de leerling maakt bijvoorbeeld kennis met het cultureel erfgoed door theatervoorstellingen bij te wonen in en over het museum.⁴

Hieruit blijkt dat disciplines die het museum niet in huis heeft het museumproduct wel degelijk kunnen versterken. In steeds meer musea worden op het gebied van onderwijs samenwerkingsverbanden aangegaan met andere culturele instellingen.

4 Project 'Kwattamuseum': een samenwerkingsproject met jeugdtheatergroep Kwatta, Nijmegen

(On)beperkt Houdbaar, 2011-2012. Een samenwerking tussen Museum het Valkhof en Introdans Arnhem

Hoe bewaar je dans? Deze vraag staat centraal in het interdisciplinair educatiefproject van Museum het Valkhof en dansgezelschap Introdans. Leerlingen onderzoeken in dit project de kunst en moeilijkheid van het bewaren van cultureel erfgoed - ook van een 'levende' kunstvorm als dans. De instituten slaan de handen ineen voor dit bijzondere project waarin de leerling de functie van beide schatbewaarders leert kennen, namelijk het conserveren van alle soorten van cultureel erfgoed. Door middel van interactieve kijkopdrachten in het museum en dansworkshops ervaren leerlingen hoe belangrijk erfgoed is. Gedurende twee uur maken de leerlingen kennis met drie perioden: de Romeinen, oude kunst (middeleeuwen) en moderne kunst (popart). Het eerste uur worden leerlingen rondgeleid en maken ze kennis met de functie van het museum. De rondleiding wordt afgewisseld met dansvoorstellingen uit verschillende tijden: van hofdans tot modern. Het tweede uur geeft Introdans een dansworkshop en ontdekken de leerlingen hoe ze dans kunnen conserveren via dansnotatie en film. Het enthousiasme waarmee de leerlingen werken en de positieve respons op dit project bewijst dat interdisciplinariteit binnen het museum werkt. Door deze samenwerking komen beide instellingen tot een product dat er anders niet zou zijn geweest. Dit laat zien dat interdisciplinariteit weldegelijk toegevoegde waarde heeft voor museumeducatie.

“De eigenheid van kunst is dat het kan ontregelen en de rijkdom van kunsteducatie is dat het je leert een koppeling te maken tussen je eigen belevingswereld en de verschillende indrukken die je op doet tijdens een kunstervaring.”

Marlon van Casteren

consulent VO, podiumkunsten | Kunstbalie
expertisecentrum voor cultuureducatie en amateurkunst in Noord-Brabant

Het geheim van goede kunsteducatie schuilt in de koppeling met de eigen belevingswereld van de leerling. Als die op prikkelende wijze in aanraking komt met kunst zal hij spelenderwijs leren inzien wat creativiteit is. Door het geven van de juiste handvatten kan hij uitzoeken wat die creativiteit betekent voor zijn eigen leven.

Bij interdisciplinaire kunsteducatie laten we de leerling kennis maken met de eigenheid van kunst. Hij gaat op zoek naar meerdere antwoorden op één vraag, door de verschillen en overeenkomsten tussen de kunstdisciplines te vergelijken. Dit doet een appel op zijn creativiteit en inventiviteit.

Interdisciplinaire projecten vormen een grote uitdaging voor culturele instellingen die werken met het voortgezet onderwijs. Ze faciliteren de vraag van het onderwijs om met grote groepen een activiteit te ondernemen. Daarbij zorgen ze dat de diversiteit van de kunsten aan bod komt. Het procesmatige karakter van deze projecten geeft niet altijd een concreet of tastbaar eindproduct. Hierdoor kan het lastig zijn voor het onderwijs om de activiteit én de leerling te beoordelen.

Sinds september 2010 werken er bij Kunstbalie drie consulenten voor het voortgezet onderwijs. De taken van de consulenten zijn onderverdeeld in de segmenten podiumkunsten, tentoonstellingskunsten en scholing. De segmenten zijn een goede voedingsbodem voor het ontwikkelen van innovatieve multi- en interdisciplinaire projecten.

Door multi- en interdisciplinaire aspecten met elkaar te verenigen binnen één project komt het beste van twee werelden samen voor zowel het onderwijs als de leerling.

Kunstbalie biedt voor de onderbouw van het voortgezet onderwijs de Got2... cultuurdagen. Dit zijn multidisciplinaire cultuurdagen met één kunstdiscipline in de hoofdrol. Onderdelen van dit concept zijn interdisciplinair en zetten aan tot

onderzoek. Dat prikkelt de creativiteit van de leerling. Andere onderdelen zijn multidisciplinair en bieden de diversiteit en het tastbare eindproduct waar het onderwijs om vraagt. De activiteiten geven een actuele afspiegeling van wat er in de kunst gaande is.

De Got2...cultuurdag is een educatief product dat volledig aansluit bij de kerndoelen Kunst en Cultuur van de onderbouw vmbo/havo/vwo en de bovenbouw vmbo. Het programma is opgebouwd rondom een kunstvak en bestaat uit een voorbereidende les, een kunstconfrontatie, actieve workshops, een groepspresentatie en een verwerkende les. Het docententeam en de (lokale) culturele instellingen kunnen vanuit hun eigen expertise de verschillende onderdelen vormgeven en organiseren.

Een voorbeeld van een Got2...cultuurdag is Got2Dance

Bij Got2Dance maken leerlingen door middel van kunstdisciplines zoals theater, muziek, film en fotografie kennis met dans in al zijn verschijningsvormen. Ter voorbereiding leren ze van de mentor of kunstvakdocent hoe ze van een dagelijkse handelingen, geluiden en emoties een bewegingszin kunnen maken. Vervolgens zien ze een spetterende dansvoorstelling en nemen ze deel aan een actieve multidisciplinaire workshop over dans. De resultaten daarvan worden per groep gepresenteerd op het podium in de aula voor ouders en docenten. De workshops variëren van bodydrum en stopmotion tot lipdub en flashmob. Bij de verwerkingsles gaan de leerlingen tijdens de beeldende lessen aan de slag met het spel fotodobbelen waarbij ze hun ervaringen leren vormgeven in een foto. Kennismaking, verdieping en reflectie in een inspirerende setting!

Interdisciplinariteit bij culturele instellingen: werkt het?

Interdisciplinair werken wordt meestal spannender en leuker gevonden door alle betrokkenen. Het beste van verschillende werelden wordt samengevoegd, waardoor het resultaat én het proces heel bevredigend kunnen zijn.

Culturele instellingen hebben wel zorgen over de tijd en kosten die met interdisciplinaire projecten gemoeid kunnen zijn. De investering kan fors zijn en zonder subsidies is het erg moeilijk om aan deze – meestal grootschalige – projecten te beginnen. Er is geen onwil om interdisciplinair te werken, maar of het lukt is afhankelijk van de onzekere economische toekomst van musea, onderwijs en culturele instellingen.

Die laatste willen meer zijn dan een plek voor authentieke kunsteducatie. Ze zijn op zoek naar interactie, waarbij de school niet meer de rol van afnemer heeft, maar partner is in de realisatie van cultuureducatie. Dit vergroot de kans om multi- en interdisciplinaire projecten te ontwikkelen, waardoor het beste van drie werelden samenkomt: die van de culturele instelling, die van het onderwijs en die van de leerling.

Bij die projecten zal er een overeenstemming gevonden moeten worden met de programmering van de culturele instelling. Dit kan praktische problemen veroorzaken omdat die programmering soms al jaren van tevoren vast ligt. Het onderwijs kent dit probleem niet en kan dus flexibeler opereren. Vakken kunnen per jaar ingevuld worden. De educatief medewerker kan de spil zijn in het uitwerken van de overeenstemming. Culturele instellingen kunnen een goede basis zijn voor het ontwikkelen van innovatieve multi- en interdisciplinaire projecten. Afstemming, onderling vertrouwen en het vastleggen van het werkproces zullen ervoor zorgen dat activiteiten tot stand komen die leerlingen met succes kunnen volgen, en hen zo een belangrijk positieve ervaring opleveren.

Literatuur

Bamford, A., (2007) *Kwaliteit en consistentie kunst- en cultuureducatie in Vlaanderen*, Brussel

Haanstra, F. e.a., (2011) 'Authentieke Kunsteducatie', in: *Cultuur en educatie*, no. 31, Utrecht

Konings, F., (2011) *Culturele instellingen en een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs. Een analyse instrument*, Rotterdam

Novak, A., (2010) *Installatiekunst en toeschouwerschap*, Leiden

De Vreede, M., (2008) 'Zicht op... ontwikkelingen in museumeducatie. Achtergronden literatuur en websites', in: *Zicht op...*, nr. 3, Utrecht

Wilde, T., (2008) *Installatiekunst en filosofie*, Amsterdam

05

Kunst- en

Cultuureducatie

in het beroepsgericht
onderwijs (van mbo tot

voortgezet speciaal onderwijs)

Kunst- en Cultuureducatie in het beroepsgericht onderwijs (van mbo tot voortgezet speciaal onderwijs)

Henk van den Berg, Yvonne Eikenaar & Ypy Zysling

Interdisciplinair werken in het beroepsgericht¹ onderwijs kan op veel manieren. In dit artikel kijken we naar een niet direct voor de hand liggende mogelijkheid: interdisciplinariteit tussen kunsteducatie (beeldende vorming en drama - de vakken die wij zelf geven) en creatieve therapie.

"I can't make anybody learn, all I can do is create an environment in which people are challenged to learn."

Einstein

Beroepsgericht onderwijs

Jongeren met verstandelijke en of psychosociale problematiek vinden veelal een plek op het mbo, niveau 1 en 2 of het voortgezet speciaal onderwijs. Werken met deze jongeren vereist een aangepaste benadering, zowel didactisch als pedagogisch. Deze jongeren leren vanuit een ander, niet alleen op kennis gericht, perspectief. Kunstonderwijs is een wezenlijk onderdeel van de algemene vorming. Het biedt zowel de leerling als de docent de mogelijkheid om belangrijke interventies te plegen in de ontwikkeling van kinderen. Zoals het ontwikkelen van zelfkennis, het vergroten van zelfvertrouwen en het uitbreiden van de communicatieve vaardigheden.

Van de docenten in het beroepsgerichte onderwijs wordt verwacht dat zij het lesaanbod steeds opnieuw afstemmen en zoeken naar een werkbaar evenwicht. Maar de vaardigheden die ze hebben aangeleerd in de

¹ Onder Beroepsgericht onderwijs verstaan we: MBO Middelbaar beroeps onderwijs, VMBO- Voorbereidend Middelbaar Beroeps Onderwijs, LWOO- Leerweg Ondersteunend Onderwijs, PrO -Praktijkonderwijs, VSO-Voortgezet Speciaal Onderwijs.

docentenopleiding zijn niet altijd toereikend om deze jongeren op een adequate manier te begeleiden.

De opleiding creatieve therapie behandelt deze technieken en vaardigheden wel. Het gaat dan om primaire aandacht voor het proces en de eigen inbreng daarin. Vaktherapeuten zijn getraind in benaderen en interveniëren. Onze stelling is dat docenten in het beroepsgericht onderwijs deze competenties ook nodig hebben; dezelfde vaardigheden zouden ook bij hun 'uitrusting' moeten horen.

Het beroepsgericht onderwijs

In het beroepsgericht onderwijs ligt de nadruk veel meer op het verwerven van beroepscompetenties en de uitstroom op de arbeidsmarkt dan in het VO.

Daarbij zijn de doelgroepen in dit onderwijs erg divers. Er is een grote groep jongeren voor wie kunst- en cultuureducatie minder vanzelfsprekend is. Dit heeft twee oorzaken: de mate waarin ze van huis uit in aanraking komen met kunst en cultuur en het schooltype waar ze op zitten.¹ In 2007 constateert Anne Bamford ²een grote ongelijkheid in de mate waarin leerlingen cultuureducatie kunnen volgen. Kunst- en cultuureducatie is het sterkst verankerd in VWO en Havo en veel minder in de beroepsgerichte opleidingen. De effecten van kunst- en cultuureducatie op de doelgroep zijn mede door de diversiteit en een in sommige groepen disharmonisch intelligentie profiel moeilijk meetbaar. De toename van het aantal zorgleerlingen (leerlingen met leer- en gedragsproblemen) in dit onderwijstype³ vraagt om een andere aanpak en benadering. Pas afgestudeerden van lerarenopleidingen in de kunstvakken blijken weinig voorbereid te worden op het lesgeven aan deze leerlingen. Er is een culturele kloof in het onderwijs. Bijna alle bestaande werkwijzen voor kunsteducatie baseren zich op havo of havo + onderwijs en doen een expliciet beroep op een cognitieve leerhouding.⁴ Aan fysieke, emotionele, sociale of mentale beperkingen wordt geen aandacht besteed. Leerlingen op mbo niveau 1 & 2 en vso hebben wel te kampen met een of meer van die beperkingen, maar voor hen gelden dezelfde curricula. Terwijl deze jongeren het beste leren door en in de praktijk. Kunsteducatie moet daarbij aansluiten. Het is – ook in het beroepsgericht onderwijs – een mogelijkheid tot authentiek leren; iets dat kan leiden tot sociale integratie en creatief/divergent denken.

---

1 Onderwijs raad, Vervolg advies Cultuur en school, 1998

2 Bamford A., The wow factor, 2007

3 Kneyber R., Orde houden in het VMBO 2009

4 www.vmbokunstenaaars.nl

“Authentiek leren is een proces van leren waarbij de lerende voor hem of haarzelf betekenisvolle inzichten verwerft, primair startend vanuit de intrinsieke motivatie en voortbouwend op bestaande inzichten.

Authentiek leren vindt plaats in voor de lerende relevante, praktijkgerichte en levensechte contexten, waarbij hij een actieve constructieve en reflectieve rol vervult, mede via de communicatie en interactie met anderen.”⁵

Dit vraagt om een differentiatie naar type leerling en afstemming van het aanbod op de belevingswereld van de jongeren. Kunsteducatie heeft als nevendoeel bewust (leren) omgaan met een snel veranderende cultuur. Een gestructureerde en pedagogische aanpak is van groot belang, natuurlijk naast bekende ingrediënten als aandacht voor het groepsproces, het leggen van relaties, het creëren van veiligheid en het geven van vertrouwen. Goede bedoelingen en visie leiden lang niet altijd tot praktisch resultaat. Om goed aan te sluiten bij de leerlingen zullen docenten bestaande methodieken altijd aan moeten passen aan de groep, of zelfs aan het individu.⁶

De diversiteit in de doelgroep is groot, maar wat de jongeren gemeen hebben is dat ze gevoelig zijn voor sfeer. Eigen ervaringen en belevenissen staan voorop, en in de regel hebben ze moeite met uitgestelde aandacht. Kenmerkend is dat ze impulsief kunnen reageren en kiezen voor de meest voor de hand liggende oplossingen. Deze jongeren zijn tamelijk zwart-wit in hun opvattingen: iets is óf heel leuk óf verschrikkelijk (en: onbekend maakt onbemind). Ze hebben daarnaast een grote behoefte aan autonomie en eigen inbreng. Ze nemen informatie makkelijker op via beeld dan via tekst. De spanningsboog is kort, de taal- en rekenvaardigheden matig. De meeste jongeren nemen bovendien geen blad voor de mond. Ze hebben een talent voor het stellen van onverwachte vragen over iets dat plots hun aandacht heeft maar volkomen buiten het thema valt. Zoals de vraag aan een maatschappelijk werker op bezoek in de les: “Is dat nou duur, zo'n pak en draagt u dat altijd?” Of deze aan de leraar: “Wat verdient jij nou eigenlijk met zo'n dagje lesgeven?”

Deze jongeren hebben een afwachtende houding en geven zich niet zomaar gewonnen. Persoonlijke voorkeuren, faalangst en het groepsproces spelen een grote rol in de deelname aan projecten. Of een les of project slaagt is afhankelijk van de didactische én pedagogische kwaliteiten van de aanbieder en of deze aanbieder de jongeren als een obstakel of als een uitdaging ziet. Kennis, kunde en enthousiasme van de docent zijn alles bepalend. Ook de ruimte, het materiaal

⁵ Roelofs en Houtveen, 1999

⁶ Leeman, Y., & Volman, M. (2001). Inclusive education. Recipe book or quest. On diversity in the class room and educational research. *International Journal of Inclusive Education*, 5 (4), 267-379.

en het gereedschap spelen een grote rol in het werken met deze groep, die speciale voorkeuren en weerstanden kent.

De nadruk van kunstonderwijs binnen het beroepsgericht onderwijs ligt op het verbreden van de horizon van de jongeren. Het moet vooral praktijkgericht zijn, met weinig theoretische elementen.

De leerling

Wat kenmerkt deze leerlingen verder? In het algemeen zijn ze niet sterk in beschouwen, conceptualiseren of analyseren (zie Kolb); het zijn doeners, ze leren en groeien door ervaring. Dit wil niet zeggen dat het leerniveau per se laag is. Dit verschilt per leerling. Ze leren wel anders. Ze hebben behoefte aan hulp bij het aanbrengen van structuur in hun leerproces en bij het duiden en plaatsen van informatie. De leerlingen hebben veelal te maken met gezins-, en gedragsproblematiek. Ook de persoonlijkheidskenmerken van de leerling spelen een grote rol.⁷ Competenties worden zichtbaar bij de uitvoering van activiteiten of taken in zo levensecht mogelijke situaties. Het niveau en concrete handelen van de jongeren wordt duidelijk zichtbaar bij de uitvoering van de opdrachten. Maar ónder de oppervlakte is nog veel méér aanwezig: zelfbeeld, motivatie, aanleg en mogelijkheden. Allemaal zaken die we niet direct kunnen afzien aan het handelen, maar die dat handelen wel in belangrijke mate sturen. Deze groep kent weinig zelfanalyse. Het analyseren en uitvoeren van opdrachten is lastig. Een opdracht kan snel als abstract worden ervaren, met als gevolg dat de leerling afhaakt. Het moet voor deze jongeren heel duidelijk zijn wat ze gaan doen in de les. Een stapje te ver kan weerstand oproepen. Het is als docent moeilijk te peilen wanneer je nog in hun comfortzone zit of wanneer je er net naast zit. Van huis uit is er, zoals we al zeiden, vaak weinig aangeboden op het gebied van kunst en cultuur. De jongeren kijken hoofdzakelijk naar films en reproduceren informatie van internet en de sociale media. Ze hebben wisselende ervaringen met kunst en educatie in het voortgezet onderwijs. De basis is over het algemeen smal. Ze zijn niet allemaal in staat samen te werken in het groepsproces. Dit kan invloed hebben op de activiteit. Relaties (erbij horen), competentie (dingen kunnen) en autonomie (behoefte zelf te leren, te ontdekken en te bepalen) zijn belangrijke elementen voor het welslagen van lessen/projecten. In het lesaanbod is, door de diversiteit van het niveau van de doelgroep, altijd sprake van een spanningsveld tussen wenselijke en haalbare doelen. Een geslaagd project is geen garantie voor succes. Wat de ene keer werkt hoeft in een volgende bijeenkomst niet hetzelfde resultaat op te leveren. Dit vraagt veel inlevingsvermogen en flexibiliteit van de docenten.

---

⁷ Junger-Tas 2002

De rol van kunsteducatie

De ruimste omschrijving van het begrip kunsteducatie is: alle vormen van onderwijs waarbij kunst en/of kunstzinnige middelen en technieken als doel of als middel worden gebruikt. Strikter gedefinieerd is kunsteducatie doelgericht leren omgaan met kunst als persoonlijk uitdrukkingsmiddel en als cultureel fenomeen.⁸ Kunstonderwijs draagt bij aan de ontwikkeling van fijne motoriek, ruimtelijk inzicht en taakgerichtheid, en stimuleert concentratie en het ontwikkelen van ideeën. Verder helpt het bij het onderscheiden van vormen, het begrijpen en ervaren van oorzaak en gevolg, tactiel en kinesthetische bewustzijn en het ervaren van het lichaam in een ruimte.⁹ Zaken worden op een non-verbale manier geoefend, zodat de leerling inzicht krijgt in zijn eigen functioneren. Dit geldt zowel voor beeldende vorming als voor drama. In het beroepsgericht onderwijs ligt de nadruk naast het ontwikkelen van kennis over de kunstvorm op de ontwikkeling van de persoon. Het gaat om ervaringsgericht leren in authentieke contexten. Kunstonderwijs wordt ingezet als middel om creativiteit te stimuleren, te werken aan meer zelfvertrouwen & meer durf, keuzes te leren maken, concentratie te vergroten, samenwerking en doorzettingsvermogen te

De nadruk van kunstonderwijs binnen het beroepsgericht onderwijs ligt op het verbreden van de horizon van de jongeren.

verbeteren, begrip voor anderen te stimuleren, taalgebruik en communicatie te verbeteren, op een andere manier met elkaar om te leren gaan, elkaar anders te leren kennen. De hulpvraag van de leerling wordt op een impliciete manier aangepakt. Naast het realiseren van een didactisch eindpunt kan ook op een impliciete manier gewerkt worden aan mogelijk bestaande psychosociale hulpvragen. Als docenten beeldende vorming en drama doen wij een appel op

⁸ Onderwijsraad, *Onderwijs in Cultuur*, 2006, p. 17

⁹ Fowlers 1992; *Reaching the child with Autism through Art*

lichaam, denken, voelen, creativiteit, en inlevingsvermogen. Dit geldt voor alle soorten onderwijs, maar in het beroepsgericht onderwijs liggen de accenten anders. Via beeldende vorming kunnen jongeren met leermoeilijkheden een zekere autonomie en eigen verantwoordelijkheid ontwikkelen. Het biedt de

Via beeldende vorming kunnen jongeren met leermoeilijkheden een zekere autonomie en eigen verantwoordelijkheid ontwikkelen.

mogelijkheid om te oefenen met het maken van keuzes, het richten van aandacht, plannen, focussen en evalueren. Ook leren samenwerken en doorzetten komen aan de orde. In de benadering van leerlingen zien we een raakvlak met de creatieve therapie. De wijze waarop zetten we later in dit artikel uiteen.

De rol van dramalessen

De lessen drama kunnen het ontwikkelen van beroepscompetenties ondersteunen. De leerlingen krijgen recreatieve competitie spelen waarin duidelijke regels veiligheid creëren. Dat ontspant. Vanuit die veiligheid durven ze soms een stapje verder te gaan. In alle definities over drama is helder dat er sprake is van 'n spelwerkelijkheid. Dit is heel belangrijk voor de veiligheid. Die verdwijnt als spel en werkelijkheid door elkaar gaan lopen. Kinderen in een klas voelen zich niet echt veilig als ze een situatie moet naspelen die ze exact zo hebben meegemaakt. Die vorm van drama komt alleen voor bij dramatherapie.

De lessen drama kunnen op verschillende manieren worden ingezet. Bij voorbeeld voor het leren beleven van plezier, ter ontspanning, het vormen van de persoonlijkheid en het kennismaken met drama als ambacht. In het beroepsgericht onderwijs wordt drama veelal gebruikt als spelvorm, om de leerling bewust te laten worden van stem, taal, houding, beweging en mimiek. In deze lessen oefenen de leerlingen met praktijksituaties en trainen ze hun sociale vaardigheden. Ze leren vanuit verschillende standpunten naar een situatie te kijken.

De rol van beeldende vorming

Jongeren in het beroepsgericht onderwijs werken graag met hun handen. Docenten beeldende vorming moeten het ambacht goed beheersen, ruime kennis hebben over kunst, communicatief heel vaardig zijn en aansluiten bij

de leerling. Over eigen grenzen heen kijken is geen vanzelfsprekendheid voor de doelgroep hier. De docenten zijn de motor, zij zorgen voor de verdieping en de voortgang van het proces. De betekenis van een project moet niet te ver verwijderd liggen van de jongeren. Projecten moeten een mix zijn van de veiligheid van het vertrouwde en de uitdaging van het onbekende. Een opdracht kan angst voor het onbekende oproepen. Zoals een van de leerlingen zei tijdens een gesprek: *“Ik vind handvaardigheid niet leuk omdat je nooit precies weet wat het wordt.”* De opdrachten moeten praktisch zijn en het tijdsbestek niet te lang. De informatie moet in korte, duidelijke zinnen worden gegeven, het liefst visueel ondersteund. Deze jongeren hebben beelden nodig om ideeën te vormen. Ook de appelwaarde van materialen kan een prikkel zijn om tot ideeën te komen. Wanneer de eerste drempel genomen is en de jongere het gevoel heeft de situatie te beheersen ontstaat ruimte voor eigenheid, talent en creativiteit. Beeldende vorming is naast het ontwikkelen van technische en motorische vaardigheden gericht op de ontwikkeling van de eigenheid en het vermogen om divergent te denken. Het is, zoals Lowenfeld in de jaren 40 van de vorige eeuw schreef “een middel om groei te bewerkstelligen.”

Wat is creatieve therapie en wat doet een creatief therapeut?

Ook creatief therapeuten houden zich bezig met het bewerkstelligen van groei. Creatieve therapie is een vorm van professionele hulpverlening waarbij een therapeut gebruik maakt van creatieve middelen om samen met een cliënt te werken aan diens hulpvraag. Creatieve middelen zijn beeldende kunst, drama, muziek en beweging. We noemen dit de media waarmee wordt gewerkt. De meeste creatief therapeuten specialiseren zich in een medium, maar het komt ook voor dat ze meerdere hanteren. Creatieve middelen zijn niet in eerste instantie ontstaan vanuit een therapeutische behoefte, maar kunnen met een therapeutisch doel worden gebruikt. Jan Boomsluiters, een van de stamvaders van de creatieve therapie in Nederland, legt dat zo uit: *“Scheppend bezig zijn een grondgegeven is van het menselijk bestaan. De voornaamste bijdrage die een creatief therapeut kan leveren, ligt in het gebruik maken van het eigene en essentiële der kunstzinnige activiteiten, het zich hierbij aansluiten en het optimaliseren ervan.”*¹⁰ In creatieve therapie wordt de scheppende activiteit van gezien als een uiting van de cliënt. Dit komt overeen met hoe de cliënt zich gedraagt in het normale dagelijkse bestaan. Met andere woorden: “Wat je maakt, ben je zelf.” Zowel het proces van creatief bezig zijn als het product dat daaruit voortkomt, zijn in het therapeutisch contact van belang. De cliënt doet, handelt,

---

¹⁰ Schalkwijk, F., & Luttkhuis, C. (1990). Opstellen over creatieve therapie. Nijmegen: Hogeschool Nijmegen Opleiding Creatieve Therapie

zoals hij is. Creatieve therapie richt zich op het opdoen van ervaringen die de cliënt verder kunnen helpen. Het gaat om hulp bij psychosociale problemen of psychiatrische stoornissen. De therapie is in opkomst in het speciaal onderwijs

en de justitiële inrichtingen. De therapeuten worden ingezet in opvoedkundige settings, maar in het onderwijs gebeurt dat over het algemeen alleen ambulante en op indicatie. Vaardigheden als het waarnemen en analyseren van gedrag, het doelgericht kunnen interveniëren en het begeleiden en sturen van (groeps) processen, kunnen ook op scholen een belangrijke bijdrage leveren. Bijvoorbeeld aan een indicatiestelling en aan een multidisciplinaire visie. Zo leveren creatieve therapeuten vanuit hun expertise een duidelijke meerwaarde.

Interdisciplinariteit van therapie, drama en beeldende vorming

Kunsteducatie en creatieve therapie hebben heel eigen doelen en inzet van middelen. Kunstdocenten behandelen niet, creatieve therapeuten doceren niet. Creatieve therapie is geen vorm van kunstbeoefening en wordt ingezet ten bate van jongeren met een probleem. Kunsteducatie is er voor iedereen, en is in het beroepsgericht onderwijs productief en afgestemd op de dagelijkse

praktijk. Het leerproces is een sociaal proces tussen leerkracht en leerling én tussen leerlingen onderling. De leervragen en opdrachten sluiten aan bij de leefwereld van de leerling, die herkent zich erin en kan zich identificeren met de lesstof. De nadruk ligt op de ontwikkeling van talent, voortbouwen op aanwezige vaardigheden en het opdoen van succeservaringen. Het beroepsgericht onderwijs wordt gekenmerkt door een ortho(ped)agogische werkwijze.¹¹ Kunsteducatie helpt leerlingen vaardigheden te ontwikkelen die ze in de toekomst nodig hebben. De overeenkomsten tussen creatieve therapie en kunsteducatie in het beroepsgericht onderwijs zijn de creatieve middelen, de benadering van de leerling en het begrip voor het creatieve en productieve proces.¹² Andere onderdelen zijn het ervaren van kunst en aandacht voor de sociaal emotionele ontwikkeling.

De directe meerwaarde van de beeldende therapie is dat die dicht bij ervaring en gevoel blijft, dat de jongere positieve, nieuwe ervaringen op kan doen, zijn competenties kan vergroten en de gelegenheid krijgt te experimenteren met nieuw gedrag. Ook kunstonderwijs is gericht op het opdoen van positieve ervaringen en het verstevigen van het zelfvertrouwen.¹³ De jongere leert om binnen gegeven grenzen en mogelijkheden eigen keuzes te maken en zo zelf richting te geven aan zijn leven.

In interdisciplinaire samenwerking ontstaan nieuwe kennis en inzichten doordat disciplines elkaar wederzijds beïnvloeden. Deelnemers werken samen aan het oplossen van hun eigen en elkaars probleem.

We zien in het beroepsgerichte onderwijs twee problemen: ten eerste de handelingsverlegen docent die tijdens de opleiding niet geleerd heeft hoe te reageren op jongeren met leermoeilijkheden en ten tweede de therapeut die in zijn opleiding minder pedagogisch-didactische vaardigheden heeft meegekregen. Interdisciplinaire samenwerking tussen beiden kan beide problemen helpen oplossen.

De kunstdocent kan op deze manier zijn vakkennis verdiepen: in de uitwisseling van kennis en inzicht met de creatief therapeut kan hij wat opsteken over de psychologische aspecten van de ontwikkeling van jongeren in deze specifieke doelgroep.¹⁴ Een dieper begrip daarvan stelt hem – de leraar – beter in staat individuele leerlingen te begeleiden. De therapeut kan op zijn beurt iets leren over didactiek en het opzetten van lessen. Ze kunnen elkaar zo beïnvloeden, aanvullen en versterken.

---

11 Smeijsters, H. (2000)(2003), Handboek Creatieve Therapie. Bussum, Couthino.

12 Ibidum

13 Breaking the cycle of failure, Doncaster Community Arts 2003

14 Zweden-van Buuren A. van, Autisme en Kunst. Een vruchtbare relatie, Amsterdam, 2007

Conclusie

De kwaliteit van het beroepsgericht onderwijs wordt bepaald door de kwaliteit van de onderwijsleerprocessen en hangt volgens ons nauw samen met het niveau van denken en handelen van docenten. Zij moeten voor de leerlingen (met ieder hun eigen talenten en motieven) een uitdagende en inspirerende leeromgeving weten te scheppen.

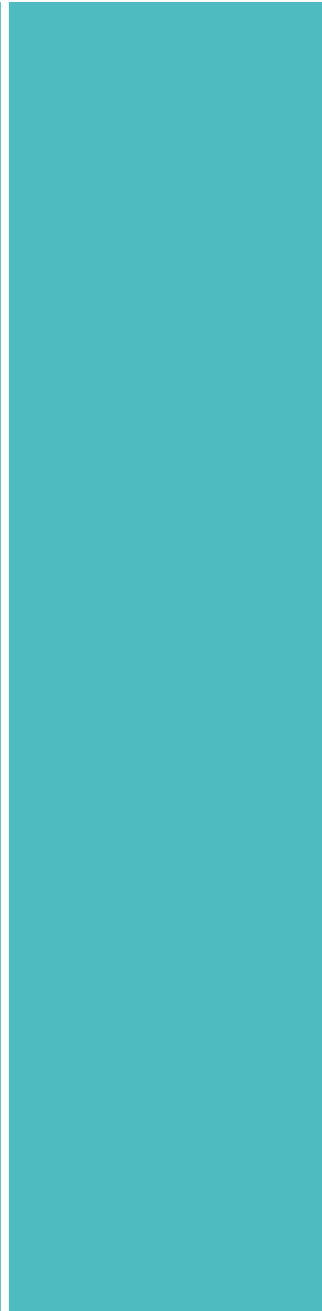
Mesaros¹⁵ bepleit dat sommige vormen van onderwijs baat kunnen hebben bij een beeldend therapeut met onderwijsbevoegdheid in vaste dienst. Zij heeft het dan nog steeds over beeldend therapeut in zijn rol als behandelaar. Volgens Mesaros is de directe meerwaarde van de beeldende therapie dat de leerling positieve en nieuwe ervaringen op kan doen, dat zijn competenties worden vergroot, dat hij de gelegenheid krijgt te experimenteren met nieuw gedrag en dat de therapie dicht bij ervaring en gevoel staat.

Wij vinden dit een stap te ver. De jongeren met wie we werken worden al vaak in een uitzonderingspositie gezet. Media, ministerie en onderwijs benaderen hen meer als probleemgevallen dan dat ze hen aanpreken op kracht en talent. Daardoor wordt de kloof tussen beroepsgericht onderwijs en ander onderwijs alleen maar groter. Wij willen niet nog meer nadruk op behandeling (van de 'probleemgevallen').

De kracht van interdisciplinariteit ligt volgens ons op docentniveau. Daar ontstaan – door de wederzijdse beïnvloeding – inzichten die de grenzen van de eigen discipline overstijgen.¹⁶ In het beroepsgericht onderwijs draait

¹⁵ Smeijsters, H. red Praktijkonderzoek in vaktherapie. Coutinho, Bussum, 2005
¹⁶ Huibers, J. e.a., Begrippen en definities van interdisciplinair werken, 2011

het om communicatie met de leerling. Het is de taak van de leraar de taal van de jongere te leren spreken en zich zo te bekwamen in zijn vak. De uitwisseling met de creatief therapeut kan hem daarbij helpen; hij leert beter om te gaan met de doelgroep.

In dit proces kunnen zowel creatieve therapie als kunsteducatie de eigen horizon verbreden en zo de kennis van de eigen praktijk verdiepen. Met deze kennis ontstaat ons inziens ook een stevige basis voor het leren van de leerling.

06 **Interdisciplinaire kunsteducatie**

vanuit 'de ogen van'
de docent/leraar en
de studenten/leerling

Interdisciplinaire kunsteducatie vanuit 'de ogen' van de docent/ leraar en de student/ leerling

Marieke Klein Gunnewiek, Davitha van de Kuilen - Terlouw

Scholen in het Voorgezet Onderwijs en in het Hoger Beroeps Onderwijs experimenteren, al dan niet structureel, met interdisciplinaire projecten. De onderwijsinstelling of projectgroep formuleert de doelstelling en de inhoud van deze projecten. Een vraag die ons sterk bezighoudt is of het beoogde effect van het project helder is en wordt (h)erkend door de doelgroep: de leerlingen en studenten. In dit artikel belichten we de ervaringen van leerlingen en studenten, bespreken we de tijdgeest en komen ook docenten aan het woord. Met de tijdgeest doelen we op de huidige mogelijkheden van onder andere sociale media, de onbeperkte toegang tot internet, multimedia enzovoorts.

Er zijn verschillende definities van interdisciplinair werken. Een opvatting ervan in het onderwijs is het verplichte vak CKV1, vanaf leerjaar 1998/1999 ingevoerd op HAVO en VWO. Het werd in 2003 geïntroduceerd in het VMBO. In de afgelopen jaren zijn er verschillende (pre-) adviezen en rapporten geschreven over de toekomst van de kunstvakken in z'n algemeenheid. Belangrijk in deze stukken is het gegeven dat het werk van de docent zich steeds meer ontwikkelt, met name in het voortdurend zoeken naar multi- en interdisciplinaire oplossingen. Ook de rolverdeling tussen leraar en leerling/student in interdisciplinaire projecten laat verschuiving en ontwikkeling zien.

Op de volgende pagina's beschrijven we interdisciplinaire kunsteducatie op het VO en het HBO. Het artikel is gebaseerd op de combinatie van onze eigen ervaringen en de literatuur hierover.

Marieke Klein Gunnewiek

docent muziek en CKV, voortgezet onderwijs

Het Voortgezet Onderwijs

'Als docent vind ik het van belang dat de leerling, zeker in het VO, een goede bagage aan culturele en kunstzinnige vorming meekrijgt en een (eigen) mening ontwikkelt, want deze bagage vormt mede de basis voor zijn algemene ontwikkeling en de toekomstige generatie. Het vak CKV heeft, naar mijn mening, een didactische aanpak nodig die past bij de huidige en toekomstige leerling in een multimediale samenleving.'

Uit het onderzoek 'De kunst- en cultuurbeleving van CKV-jongeren, 2005' van Laurien Vogelaar, Universiteit Utrecht, blijkt dat de meeste leerlingen het vak CKV niet erg positief beoordelen. Ik herken deze uitkomst niet op mijn eigen school.

Wel herken ik de vraag: "CKV, wat heb je daar nou aan?" Zeker van leerlingen die net starten met het vak. Als docent vind ik het belangrijk om over de doelstelling en waarde van het vak CKV te vertellen. Jongeren willen weten waarom ze iets 'moeten' doen en wat de doelen zijn. Ik bespreek aan de hand van voorbeelden – dichtbij hun leefwereld – hoe leerlingen de bij CKV opgedane kennis kunnen toepassen in hun latere leven. Daarbij benadruk ik de aandacht voor eigenheid en meningsvorming. Ik merk dat de leerlingen zich daardoor bewuster worden van de waarde van het vak en hun eigen rol hierin.

Ook zorgen de digitale media en de vakoverstijgende mogelijkheden die de kunst heeft (niet alleen binnen de kunstdisciplines, maar ook met de andere vakken als geschiedenis of geografie), ervoor dat het vak voor leerlingen meer relevantie, inhoud en diepgang krijgt. Ze vinden het interessant om te luisteren naar elkaars mening (en die van de leraar) over (klassieke) muziek, fotografie, schilderkunst, de nieuwste ontwikkelingen enzovoorts. En ze vinden het vanzelfsprekend dat je deze mening beargumenteert.

De huidige VO-leerling

Jongeren gaan tegenwoordig op nieuwe manieren met informatie om. In de overvloed aan informatiebronnen en keuzemogelijkheden van de huidige samenleving, beslissen ze steeds kritischer waar hun tijd en aandacht naartoe gaan. Dit is verklaarbaar: ze hebben niet eens de tijd om alle informatie tot zich te nemen en leren al doende (en met de feedback van de docent) hierin steeds betere keuzes te maken.

Het boek 'Generatie Z' beschrijft de huidige tijd als volgt: "Dat we leven in een wereld waar technologische revoluties en kennisdoorbraken aan de orde van de dag zijn, is nogal een open deur."¹ Het boek introduceert de 'wet' van professor Marc Eyskens, de voormalige premier van België. Hij stelt dat de totale hoeveelheid kennis in de wereld exponentieel blijft stijgen, terwijl de mogelijkheid van mensen om kennis op te nemen en te reproduceren niet even snel is toegenomen. Leerlingen van nu zijn zich er steeds meer van bewust dat ze nooit boven alle beschikbare stof zullen staan. Dat merk ik duidelijk. Zij zijn zich bewust van deze veranderende leeromgeving, ook binnen het kunstonderwijs.

Leerlingen raken enthousiast en worden trots wanneer de docent CKV hen de ruimte geeft hun kennis en interesses te tonen en hij niet alleen zijn eigen kennis etaleert. In dat geval gaat de gebruikelijke rolverdeling met de docent als expert op de schop en wordt de leerling de expert, en de docent de assistent.

Een van de kernvragen is of de overheid deze verandering ziet en of zij hierop anticipeert.

Interdisciplinair werken

De overheid vraagt het onderwijssysteem steeds meer om leerlingen te laten leren door samenwerking en verbindingen tussen vakken. Leerlingen moeten op deze manier problemen of vraagstellingen oplossen. Wie interdisciplinair wil werken heeft kennis nodig van de verschillende disciplines. Die kennis is wat CKV betreft nog volop in ontwikkeling bij de leerlingen. Leerlingen weten nog niet alles (soms zelfs bijna niets) van dans, muziek, drama, film, beeldende kunst en literatuur. Door (mobiel) internet kunnen ze wel snel kennis vergaren. Ze hebben toegang tot video-, beeld- en muziekbestanden uit verschillende tijdperken en verschillende landen. Dat maakt dat het vak CKV zich uitstekend leent om leerlingen aan te zetten tot interdisciplinair werk binnen muziek, dans, drama, beeldende kunst, literatuur en film.

---

¹ Ahlers & Boender, 2011

interdisciplinaire kunsteducatie vanuit 'de ogen' van...

De kennis die ze daardoor opdoen op het gebied van kunst en cultuur is niet te vergelijken met de vakinhoudelijke kennis die het hoger kunstonderwijs oplevert, maar vormt een brede, algemene, basis.

Davitha van de Kuilen - Terlouw

docent beeldende kunst en vorming | voortgezet- en primair onderwijs

'De interdisciplinaire module van ArtEZ heb ik als student beeldende kunst en vormgeving mogen meemaken. Nu kan ik terugkijken op het project door de ogen van mijn nieuwe rol als docent. In mijn studententijd heb ik het interdisciplinair samenwerken ervaren als een zoektocht.'

De docentenopleiding beeldende kunst en vormgeving ArtEZ in Arnhem en Zwolle is één van de plekken waar in het HBO interdisciplinaire projecten worden uitgevoerd. Ze zijn een vast, jaarlijks onderdeel van de studie. Studenten van de docentenopleidingen dans, theater, beeldende kunst en muziek werken samen in de projecten. Zij maken in drie jaar tijd een ontwikkeling door. In het eerste jaar is het project gericht op kennismaking, in leerjaar twee gaat het om verbinding en uitwisseling en in het laatste jaar is het doel een interdisciplinaire toepassing in de lespraktijk (tijdens een stage). In de volgende alinea's beschrijf ik mijn eigen ervaringen als student toen, en de terugblik daarop vanuit mijn rol als docent nu.

Veel studenten ervoeren de samenwerking met andere disciplines als zinvol, vooral als ze in hun toekomstige werkveld contact zouden hebben met die andere disciplines. Tegelijkertijd werd de samenwerking als moeizaam ervaren, omdat de werkwijzen erg verschillen. Ook voor de docenten was het begeleiden en coachen van het project niet altijd makkelijk. Beoordelingscriteria, efficiënt werken en het formuleren van de interdisciplinaire opdrachten waren nog in ontwikkeling.

Daardoor werd de rol van de leerkracht ook divers ingevuld: die varieerde van coach tot assistent, van begeleider tot lerende professional en sleutelfiguur.

De leraren zochten naar de kern van het interdisciplinair samenwerken en

leerden door de ervaringen van hun leerlingen. Zowel docenten als studenten maakten een ontwikkeling door in het project. Waar de docent wisselde van rol, kreeg ook de student een nieuwe rol, zoals assistent of onderzoeker. In evaluaties kwam onder andere naar voren dat de samenwerking een heel mooi proces kan zijn, terwijl het uiteindelijke product soms van minder kwaliteit is. Dit hangt volgens mij ook samen met de experimentele aard van het project en de rol van de student als onderzoeker; er is een ontwikkeling en zoektocht gaande.

Ik heb als student de kern van het interdisciplinair samenwerken ervaren als een zoektocht. Terugkijkend zie ik dat dit ook voor de docenten zo was. De definitie die Jochem Naafs en Anne Nigten hanteren als het gaat om interdisciplinariteit, biedt hier de ruimte toe:

*'In samenwerkingsverband zoeken de disciplines elkaar op, door de interactie met elkaar ontstaat een ineenvloeiën van de disciplines (...) De inhoud komt door samenwerking tot stand.'*¹

Als ik terugkijk op mijn ervaring als student, ervoer ik het groeien in ervaring en samenwerking als een niet-concreet, niet tastbaar resultaat. Nu ik ook vanuit het standpunt van de leerkracht kan kijken, zie ik dat het een heel waardevolle ervaring is geweest. Het heeft me (onder andere) inzicht gegeven in het samenwerken met en de werkwijze van andere disciplines. De beleving en het referentiekader van een student is duidelijk anders dan dat van de leraar.

Ik heb als student de kern van het interdisciplinair samenwerken ervaren als een zoektocht.

Dat referentiekader is breder. Studenten zouden – net als docenten – meer over de eigen grenzen heen moeten kijken. Dan komt de samenwerking echt tot stand. Diederik Schönau, lector kunsteducatie, geeft aan dat studenten juist moeten werken en denken vanuit een andere discipline dan vanuit de eigen discipline.² Kennis en inzicht in de andere disciplines zijn vereisten, om deze doelstelling te kunnen halen. De student is, zeker in de eerste jaren van de studie, gericht op het ontwikkelen en leren binnen de eigen discipline. In de eerste alinea staat nader omschreven hoe de opbouw van het interdisciplinaire project is voor studenten. Die ervaren het ontwikkelen binnen de eigen discipline als hun prioriteit.

1 J. Naafs, Weet het nog niet, Utrecht Hogeschool der Kunsten, Eigen Beheer 2010

2 Wienk, J. 2010. Kunst in Kwadraat. http://kunstzone.nl/magazines/kunstzone-2010/kunstzone_juli_augustus_2010/downloadKunstzone, bezoeke datum 22 december 2011(Naafs, 2010)(Wienk, 2010)

Daarnaast is het de vraag of ze al bij de aanvang van een interdisciplinair project in staat zijn om vanuit een andere discipline dan de eigen te denken. Naafs en Nigten geven aan dat *'eigen kenmerken van het vak niet meer zichtbaar zijn voor de beschouwer'*.³ In dit geval is de beschouwer de student, die heeft mogelijk moeite de doelen van het interdisciplinair werken te begrijpen als zijn eigen discipline niet meer direct zichtbaar is. Hij denkt immers dat hij voor dat vak de opleiding volgt.

Een tweede inzicht dat ik terugkijkend naar mijn studie wil benoemen, is een waar ik al aan refereerde: het referentiekader van de docent is breder dan dat van de student. De docent heeft daadwerkelijk, in de praktijk, ervaren dat het samenwerken met verschillende disciplines vruchtbaar kan zijn voor de toekomst van de kunstvakken. Fianne Konings, schrijfster en onderzoeker in de kunsteducatie, maakt een onderscheid tussen praktisch en inhoudelijk interdisciplinair werken. Het is eerste is te omschrijven als 'samen doen', het tweede als 'samen weten': het hebben van een gedeelde theorie en gezamenlijke kennis.⁴

Als een interdisciplinaire samenwerking puur gericht is op de praktische aanpak, kan dat verlichting geven voor de deelnemende partijen. De eisen aan het kennisniveau zijn minder hoog, waardoor het project meer kans van slagen heeft. Volgens Konings bevindt de praktische uitwerking van interdisciplinaire projecten in het onderwijs zich vaak op een schaal tussen deze twee uitersten, en neigt het in de meeste gevallen meer naar de praktische aanpak. Het is in veel gevallen misschien zelfs niet haalbaar om inhoudelijk interdisciplinair te werken, omdat de tijd ontbreekt om op het benodigde kennisniveau te komen. Wel haalt een focus op enkel praktisch interdisciplinair samenwerken de drang om inhoudelijk kennis te nemen van een andere dan de eigen discipline wellicht weg.

Afsluitend

De tijd van de diaprojector en de platenspeler is voorbij, de huidige kunststromen wisselen elkaar in hoog tempo af en we leiden onze leerlingen op in een kennismaatschappij. Dat geeft het vak CKV vele mogelijkheden. Het kan door interdisciplinair werken een vlucht nemen. Leerlingen kunnen in korte veel kennis vergaren en hun eigen visie & mening naast die van medeleerlingen leggen. De huidige jongere is getraind in het 'onderzoeken', het 'doen' zonder

---

3 J. Naafs, *Weet het nog niet*, Utrecht Hogeschool der Kunsten: Eigen Beheer 2010

4 Hagen, T. Konings en Haanstra, F. *Grenzen aan Samenhang; de kunstvakken in de vernieuwende onderbouw voortgezet onderwijs*. Hogeschool voor de Kunsten Amsterdam, Lectoraat Kunst- en Cultuureducatie.

eerst veel informatie te vergaren. Toch is hij op zoek naar ervaren mensen die kunnen helpen om structuur aan te brengen in de overvloed aan informatie. Het is de rol van de docent om de leerling iets te leren en dit te plaatsen in

een brede maatschappelijke context, zodat het betekenis krijgt. De docent als expert, de leerling als assistent en de opdracht als experiment, waarbij er ruimte moet zijn voor de mogelijkheid om een uitstapje te maken naar een omkering van de rollen: de leerling als expert, de docent als assistent en de opdracht als experiment.

Interdisciplinair samenwerken op een HBO-opleiding is veelal zinvol en boeiend. Maar doordat projecten ook voor de organisatie een ontdekkingstocht zijn, zijn niet alle onderdelen even zinvol en efficiënt voor zowel studenten als docenten. Een oplossing kan zijn dat er meer onderscheid gemaakt wordt tussen praktisch en inhoudelijk interdisciplinair samenwerken. Het is in veel gevallen misschien zelfs niet eens haalbaar om dat inhoudelijk te doen, omdat de tijd ontbreekt om op het benodigde kennisniveau te komen. Die vaststelling zal in sommige gevallen opluchten en op zijn minst helderheid verschaffen.

De zoektocht naar interdisciplinair samenwerken is voor mij als student in ontwikkeling naar docent, is zeer zinvol geweest. Rolwisselingen hebben daaraan bijgedragen: de docent als coach, assistent, begeleider, lerende professional of sleutelfiguur. De student als onderzoeker en assistent. De opdracht als experiment, met het doel: laat het interdisciplinaire samenwerkingsspel zich ontwikkelen.

Literatuur

Ahlers, J., & Boender, R. (2011) *Generatie*
Z. Bertram: de Leeuw Uitgever

Hagen, T., Konings, F. & Haanstra, F.,
(2006) *Grenzen aan samenhang. De kunstvakken in de vernieuwde onderbouw voortgezet onderwijs*, Amsterdam

Huibers, Luitwieler, Martinot & Meijers
(2011) 'Begrippen en definities van interdisciplinair werken'

Naafs, J., (2010) *Weet het nog niet*,
(Hogeschool voor de Kunsten Utrecht) Utrecht

Pedro, B. d., & Bert, S. (2011)
De jeugd is tegenwoordig. Lannoo,
Culemborg

Rijkhoff, A., & e.a., R. v. (2005) *CKV judgement day. De kunst- & cultuurbeleving van CKV-jongeren*, 1-8,

Wienk, J. (2010) 'Kunst in kwadraat'
Kunstzone

07 **Vakoverstijgend werken** buiten de kunstvakken

Vakoverstijgend werken buiten de kunstvakken

Margriet Evers, Eline de Jong, Amanda Wilms & Margriet Wubs

*De zomer is ten eind gekomen,
Nu vallen de bladeren van de bomen,
Ik maak een wandeling door het bos.
Onderwea ontwijk ik paddestoelen en mos.*

Kunstvak ontmoet niet-kunstvak

Sommige kunstvakdocenten vinden het niets, anderen vinden het fantastisch: vakoverstijgende samenwerking tussen een kunstvak en een niet-kunstvak. In dit artikel belichten we die samenwerking, vanuit het oogpunt van de kunstdocent.

In het eerste artikel van deze bundel staan de begrippen en verschillende definities van interdisciplinair werken beschreven. Daarbij is met name gekeken naar samenwerkingsverbanden tussen kunstvakken. Dit artikel richt zich nu juist op integratie met niet-kunstvakken.

Er zijn voor- en tegenstanders van vakkenintegratie, zowel bij kunstvakdocenten als docenten van een niet-kunstvak. Tegenstanders vrezen verlies van vakinhoud en zien de kunstvakken verworden tot illustratiemateriaal. Voorstanders bepleiten dat het onderwijs levensechter, betekenisvoller en meer motiverend wordt. Dat zou gelden voor zowel de kunstvakken als de andere vakken. Daarnaast zou integratie prestaties vergroten en bijdragen aan maatschappelijke en persoonlijke relevantie van vakken.¹

Vanuit onze ervaringen in het onderwijs kunnen we ons in beide argumenten vinden. Het kan beter zijn om vanuit een discipline te werken. Bijvoorbeeld wanneer het gaat om het aanleren van terminologie of vakspecifieke technische vaardigheden. Bij tekenen geldt dit bij voorbeeld voor kleurenleer, bij muziek voor intonatie. Wij zien het hebben van basisvaardigheden als een voorwaarde voor vakoverstijgend werken. Ook Parsons (2004) erkent dat:

“The teacher needs to know the discipline well in order to judge how it can be useful as a tool for the students.”²

Als aan die voorwaarde is voldaan, kunnen er prachtige, verrassende dingen ontstaan in de samenwerking tussen kunstvakken en andere vakken.

De kernwaarde van de kunstvakken

Kunstvakken hebben allen op hun eigen, unieke manier universele waarde. Denk bij voorbeeld aan het emotionele appel dat kunst kan doen op de leerling. Daarnaast werken de kunstvakken op een andere manier aan cognitieve vaardigheden dan andere vakken.¹ Efland omschreef dit heel mooi:

“Key works of art might serve as cognitive landmarks to orient learners as they weave their maps of knowledge and understanding.”²

1 Hagen, Konings, & Haanstra, 2010

2 Parsons, 2004

3 Zie ook: Parsons, Gardner en Efland

4 Efland, 2002

Het is belangrijk te laten zien wat de kernwaarden zijn van - in ons geval - de vakken muziek, drama en tekenen. Begrip van de kernwaarde geeft inzicht in functie, betekenis en waarde van dat vak in een samenwerkingsproject.

Muziek klinkt in ons hele leven door

Muziek is overal. Ze is ingebed in onze cultuur, religie en dagelijkse gebruiken, in ieders bestaan. In de supermarkt, in de auto, in de kroeg; altijd en overal horen we muziek op radio of cd. Nummers of composities roepen herinneringen op; aan een bruiloft, verliefdheid, begrafenis of vakantie.

Muziek is daarom een uitstekend middel om het gevoelsleven van leerlingen snel aan te kunnen spreken. Melodieën kunnen mensen openstellen. Daarmee biedt muziek een mooie startpositie voor vakoverstijgend werken. In songs of liedjes komen vaak maatschappelijke thema's aan bod. Vakken als godsdienst en maatschappijleer kunnen daar gebruik van maken. De boodschap zal dan sneller overkomen. Andersom kunnen leerlingen een maatschappelijk thema gebruiken om bijvoorbeeld een eigen maatschappijkritische rap te schrijven.

Ook in taalonderwijs kan muziek een belangrijke rol spelen; denk bij voorbeeld aan een liedje om het alfabet te leren. Uit onderzoek van Susan Hallam (2010) blijkt dat wanneer kinderen veel naar muziek luisteren, ze sneller timbre herkennen in taal. Uit hetzelfde onderzoek blijkt ook dat met name kinderen met een leesachterstand gebaat zijn bij muziekonderwijs. Zij ontwikkelen hun leesvaardigheid spelenderwijs door structureel ritmes te klappen of stampen op eenvoudige zinnen.

Muziek geeft kleur aan vakken als aardrijkskunde of geschiedenis. Wil het geleerde beklijven, dan is het belangrijk dat geschiedenis gaat leven. Dat kan door muziek in te zetten.¹

Daarnaast kan muziek bijdragen aan de ontwikkeling van rekenvaardigheid bij kinderen. Moeilijke ritmische patronen zijn in feite wiskundige modellen. In het boek Coöperatief leren in muziek (Evelein, 2007) worden mooie voorbeelden gegeven van muziekactiviteiten ter bevordering van het rekenen. Het platform 'Kinderen leren rekenen' gebruikt veel liedjes.²

Drama & de rol die we dagelijks spelen

Acteren is in feite een normale menselijke activiteit. Performance theoretici beweren zelfs dat het hele dagelijks leven gezien kan worden als een performance. Er bestaat nauwelijks een menselijke activiteit die geen performance is. Elk

---

¹ Hallam & Creech, 2010

² Zie ook: www.kinderenlerenrekenen.nl

gedrag, elke gebeurtenis of actie kan bestudeerd worden als een performance.¹

Het verschil tussen acteren in het leven en acteren op de speelvloer is dat laatstgenoemde activiteit gepland en artistiek geschapen is.² Toch kan in het dagelijkse leven veel geleerd worden van het theatervak. Dat zit 'm in de aard van het vak drama. Drama zit van nature al in de mens. Iedereen acteert, op een bepaalde manier, elke dag. Wie een verhaal vertelt begint eigenlijk al met acteren: met het veranderen van de stem, het gebruiken van gebaren en het uitzenden van non-verbale boodschappen.

Muziek is overal. Ze is ingebed in onze cultuur, religie en dagelijkse gebruiken, in ieders bestaan.

Bij drama wordt - door middel van spel - geleerd ideeën, gebeurtenissen en personages te verbeelden. Via dramatisch spel wordt de werkelijkheid ervaren, geanalyseerd en geïnterpreteerd. Geleerd wordt om bewuster om te gaan met het eigen gedrag en dat van anderen. Drama is hiermee een vak waarbij theorie invoelbaar kan worden gemaakt. Bij drama wordt niet alleen gesproken over een onderwerp, maar ook gevoeld wat een onderwerp met je kan doen.

Er zijn verschillende redenen en doelen om het vak drama in te zetten bij andere vakken, zoals Nederlands, vreemde talen, of geschiedenis. Bij de vreemde talen kan spreekvaardigheid op speelse wijze geoefend worden met het spelen van scènes, eventueel uit de bestaande literatuur. In samenwerking met geschiedenis kunnen historische onderwerpen nagespeeld worden, waardoor de gebeurtenis opeens zichtbaar, invoelbaar en daarmee onvergetelijk wordt.

De combinatie met het vak Nederlands ligt voor de hand. Drama komt eigenlijk voort uit dat vak: toneelteksten lezen en spelen, poëzie verbeelden in scènes, bestaande literatuur vormgeven op toneel, er zijn talloze voorbeelden.

De vele mogelijkheden om het vak drama te koppelen aan een ander vak, bevatten allemaal deze kern: er wordt geleerd te verbeelden en een gebeurtenis of situatie invoelbaar te maken voor zowel de spelers zelf, als voor het publiek. Er zijn veel boeken geschreven over het thema 'drama als middel': Gerdje Pijper en Lidwine Janssens zijn daar voorbeelden van. Janssens geeft enkele voorbeelden van drama & talen en drama & sociale vakken.

---

1 Schechner, 2006

2 Benedetti, 2006

Zij zegt: “de mogelijkheden zijn eindeloos.” Wanneer collegae elkaar hierin eenmaal vinden, komt de creatieve associatiestroom vanzelf op gang en verlevendigen ze samen de ‘schoolse vakken’. (Janssens 2010)

De beeldende kunst ligt op straat

Beeldende kunst is in ons dagelijks leven overal om ons heen. Denk aan de kleuren in een landschap of de vormgeving van een gebouw. Met beeldende kunst leren leerlingen bewust te kijken naar de wereld om hen heen. Welke rol speelt het kleurgebruik in een tekening of schilderij? Wat zegt de vormgeving van dat gebouw over het gebruik ervan? Hoe wordt een boodschap overgebracht in een folder of affiche? Beeldende kunst leert leerlingen goed te kijken. Daarom leent het vak zich goed voor samenwerking met maatschappijleer.

Ook de formele kant van het vak tekenen biedt mogelijkheden tot samenwerking, het tekenen van perspectief kan bij voorbeeld zowel bij tekenen als bij wiskunde behandeld worden.

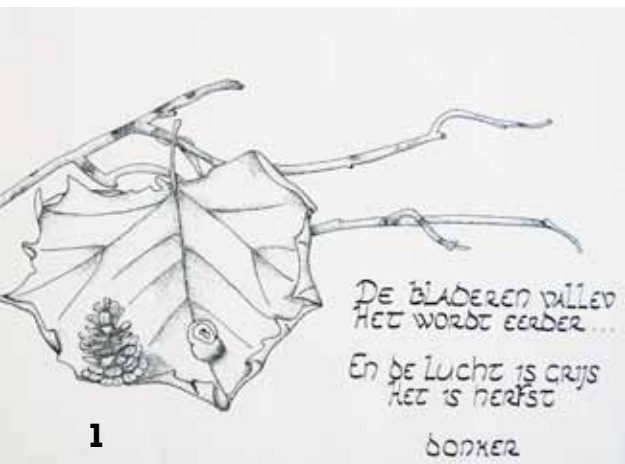
Een ander onderdeel, tekenen naar de waarneming, is geschikt voor de lessen biologie. De leerlingen leren bewuster naar de natuur te kijken door die zo natuurgetrouw mogelijk te tekenen of te schilderen. Schetsmatig of gedetailleerd. Ook de combinatie met de talen is een heel natuurlijke. Belangrijk is dat het vak dan niet ingezet wordt ter illustratie van een geschreven tekst, maar als betekenisdrager op zich. De zeggingskracht van de tekening en de geschreven tekst zijn allebei essentieel; beeld en tekst vullen elkaar aan.

Een voorbeeld hiervan is een project met het thema: de herfst, vergankelijkheid. De leerlingen maken kennis met tekenen in pen en inkt en in aquarelverf (zie afbeeldingen 1 en 2). De leerlingen maken tegelijkertijd kennis met poëzie door daarover te lezen, en gedichten te schrijven. Het uiteindelijke werkstuk is een combinatie van beeld en tekst (zie afbeeldingen 3 en 4).

De liefde voor je vak delen

Belangrijk bij het vakoverstijgend werken is dat de docent het eigen vak goed beheerst. Anders bestaat de kans dat er geen grip is op het project en dat kan koste gaan van de inhoud. Daarnaast zijn enthousiasme en de bereidheid tijd te investeren belangrijk. Laat binnen het schoolteam weten dat je aan wil sluiten bij andere vakken en maak collega's enthousiast. Ga daarbij niet krampachtig op zoek naar samenwerkingverbanden. Pas als het thema voor iedereen een natuurlijke aansluiting biedt en alle partijen enthousiast zijn, zal de samenwerking vruchten afwerpen voor leerlingen en docenten. Als aan deze voorwaarden wordt voldaan, zal vakoverstijgend werken tussen een kunstvak en een niet-kunstvak veel opleveren.

Zoals:

- De mogelijkheid de liefde voor het vak te delen met anderen;
- De school meer te betrekken bij de kunstvakken;
- Meer binding binnen het schoolteam door de kijk op en waardering voor elkaars vakken;
- Nieuwe stimulans en motivering voor docenten, die opnieuw met een frisse blik naar het eigen vak kijken;
- Een effectievere leer methode voor de scholieren/studenten, omdat grote onderwerpen vanuit verschillende invalshoeken worden benaderd en zo meer betekenis krijgen.

Vakoverstijgend werken tussen kunst en andere vakken is niet een compleet nieuwe onderwijsvisie of nieuwe aanpak. Het is een natuurlijke benadering, die in de huidige manier van lessen aanbieden helaas uit het onderwijs is verdwenen.

Dit kan gemakkelijk opnieuw worden opgepakt.

We kunnen elkaar letterlijk en figuurlijk weer opzoeken en ontmoeten in de scholen, met als doel: goed en liefdevol onderwijs ten gunste van de ontwikkeling van de leerling.

Literatuur

Benedetti, J. (2006), *The Art of the Actor*. London: Routledge

Efland, A. (2002), *Art and cognition*. Teachers College Press, New York

Evelein, F. (2007), *Coöperatief leren in muziek*. Baarn: HB uitgever

Hagen, T., Konings, F. & Haanstra, F., (2006), *Grenzen aan samenhang. De kunstvakken in de vernieuwde onderbouw voortgezet onderwijs*, Amsterdam

Hallam, S., & Creech, A. (2010). *Music education in the 21st Century in the United Kingdom* Londen: Institute of education

Lidwine Janssens (2010), 'Spelen is de kunst' Amsterdam: Uitgeverij IT&FB

Parsons, M. (2004), *Art and the integrated curriculum*. In E. Eisner, *Handbook of research in policy and art education* (pp. 775-794). New Jersey, London: Lawrence Erl Baun Publishers.

Pijper, G., (2008), 'Drama voor de beroepspraktijk'. Wolters Noordhoff, Groningen

Schechner, R. (2006), *Performance studies: an introduction*. London: Routledge.

08 **Het belang** van netwerken

Het belang van netwerken

Wim Gertsen & Joost van Suchtelen van de Haare - Kok

Netwerken kunnen krachten en expertise bundelen en het maatschappelijk draagvlak vergroten. Netwerken is in feite het inzetten van relaties en contacten tot wederzijds nut. Een mens is een sociaal wezen en sterk afhankelijk van zijn sociale omgeving. Van zijn netwerken dus. Die netwerken zijn geen vaststaande organismen; ze evolueren voortdurend. Er bestaan talloze varianten van: netwerken waarbij

het gaat om kennisuitwisseling, om gezelschap, wederzijds interesses, ontspanning, financiële voordelen of zakelijke contacten. Ze hebben ieder hun eigen doel, richting of expertise.

Netwerken zijn onderhevig aan ontwikkeling en verandering. Ze kunnen elkaar kruisen en voor een specifiek doel groeien en verbinden waardoor nieuwe ideeën ontstaan die ruimte bieden voor innovatieve invalshoeken. Netwerken zijn ook te koppelen aan specifieke vraag en aanbod.

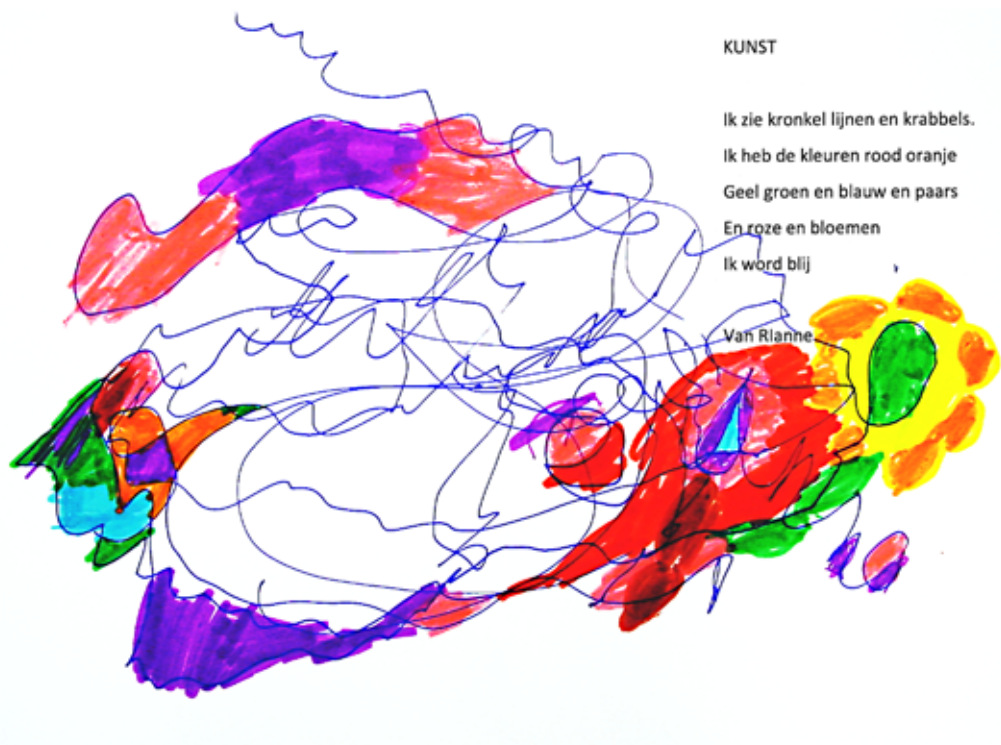
Essentie van netwerken

Volgens J. van Dijk, socioloog en hoogleraar aan de Universiteit van Twente, zorgt de combinatie van sociale netwerken en medianetwerken voor een nieuwe infrastructuur in onze samenleving.

De netwerkmaatschappij communiceert met behulp van interactieve media zoals social media, een combinatie van een sociaal netwerk en een mediumnetwerk.¹

De essentie van netwerken is vooral ontstaan voor anderen en bereid te zijn in die ander te investeren met kennis dan wel een introductie in je eigen netwerk om elkaar te kunnen helpen. Masterstudenten Kunsteducatie Joost van Suchtelen Haare - Kok en Wim Gertsen geven hier een blik op het belang van netwerken in hun werkvelden.

¹ http://www.boomlemma.nl/system/uploads/24736/original/9789059317048_voorbeeldhoofdstuk.pdf?1313743547

Kunstbaartgunst

Kunst- en cultuureducatie op maat

Welkom op de website waar kunstenaars en scholen elkaar kunnen inspireren en stimuleren om voor kinderen originele kunsteducatieve projecten te ontwerpen.

Uw steun hierin is heel belangrijk.

De N8W8 is gelukt!!

DE KLAPPER

"De groepachtwacht"

Groep 8
Rijksmuseum A'dam: 'de Nachtwacht'
De uitbarsting van het kunstproject hebben we gereserveerd voor de leerlingen van groep 8. Na het bestuderen van de echte schildertij gaan ze met z'n allen de Nachtwacht van Rembrandt naschilderen, op ware grootte.

N8W8

Lees meer

100 % bereikt

Lopende projecten

periode 10 februari tot en met 29 februari 2012

84 % bereikt

75 % bereikt

100 % bereikt

100 % bereikt

Mag ik mij even voorstellen?

Groep 1
Tekenen op school: zelfportret
Met houtskool kun je prachtige dingen maken. We gaan het gebruiken om zelfportretten te tekenen.

Groep 2
Tekenen op school: dieren
K.W.A.S.T. heeft een kast vol opgezette beesten. Een beetje spannend zijn ze wel, maar ze doen niks hoor. Ze blijven juist lekker stil staan. Dat is fijn, want wij gaan die dieren natekenen.

Lees meer

Mona Lisa, Mona Lisa

Groep 3 en 4
Tekenen op school: zelfportret
Iedereen krijgt een spiegelje om eens goed naar zichzelf te kijken. Voor wie die foefjes kent, is het tekenen van een mooi gezicht opeens een stuk gemakkelijker geworden.

Schilderen bij K.W.A.S.T.: Mona Lisa
De leerlingen schilderen de Mona Lisa van Leonardo Da Vinci na. Geen twee zullen er gelijk worden.

Lees meer

Goed gezien, zelfportret

Groep 5 en 6
Tekenen op school: de servieskast
Schalen, borden en kopjes, lukraak neergezet of hoog op elkaar gestapeld. We werken eerst met potlood en daarna loopt iedereen zijn tekening lekker ouderwets na met pen en inkt.

Schilderen bij K.W.A.S.T.: zelfportret
Het begint allemaal met goed kijken. De leerlingen krijgen tips om hun gezicht de goede verhoudingen te geven en zellen de basis van hun zelfportret op met houtskool.

Lees meer

Stoelen en tafels

Groep 7
Tekenen op school: stoelen en tafels
Niet meteen het eerste onderwerp waaraan je denkt, als je een mooie tekening wilt maken. Maar hele gewone dingen kunnen magische tekeningen opleveren.

Schilderen bij K.W.A.S.T.: zelfportret
Naarmate leerlingen ouder worden ontwikkelen ze hun fijne motoriek en in hun tekenwerk zie je dat ze precies proberen te zijn. We booten dat ontwikkelingsproces met schilderen na.

Lees meer

Joost van Suchtelen van de Haare - Kok

kunstenaar en grafisch ontwerper en kunstenaar in de klas

In mijn onderzoek, 'crowdfunding voor kunsteducatie', stel ik dat netwerken van essentieel belang is. Sterker nog: crowdfunden kan alleen maar door gebruik te maken van netwerken om het gemeenschappelijke doel te stimuleren en te verspreiden. De kans op het slagen van crowdfunden voor kunst- en cultuureducatie wordt vergroot door social media.

De essentie van netwerken is vooral openstaan voor anderen en bereid te zijn in die ander te investeren.

Op een platform op internet worden mensen opgeroepen donateur te worden voor een bepaald project.

Naast het traditionele netwerk van familie, vrienden en collega's, heb ik voor mijn onderzoek ook nieuwe netwerken aangesproken via social media. Zo heb ik bedrijven en instellingen die affiniteit hebben met kunst- en cultuureducatie opgenomen in mijn netwerk. Ik kon dat in belangrijke mate uitbreiden via het speciaal voor dit doel ontworpen platform 'Kunstbaartgunst.nl', en natuurlijk via LinkedIn, Twitter en Facebook.

Daarmee zeg ik niet dat het oorspronkelijke netwerk minder van belang is. Bewegingen ontstaan immers eerst in je 'levensechte' netwerk; je kring van ouders, familie en vrienden. Die zijn in eerste instantie eerder geneigd te doneren. Het individuele netwerk is een krachtig middel om geld op te halen. In de meest optimale situatie spreken respondenten en donateurs van het onderzoek hun eigen netwerken aan om het bereik te vergroten en kunsteducatie maatschappelijk uit te dragen.

Als invoelen en anticiperen van personen binnen netwerken te vergelijken is met interdisciplinair werken dan valt het gebruik van netwerken onder interdisciplinariteit in de ruimste zin van het woord.

Voor het welslagen van dit onderzoek was het noodzakelijk om er op een interdisciplinaire manier mee om te gaan. Er is met alle betrokkenen rekening gehouden.

De direct betrokkenen zoals de directie van de school en kunstenaar zijn verantwoordelijk voor het verbreden van het netwerk om zo hun gezamenlijke projecten te crowdfunderen.

Een voorwaarde voor deze manier van netwerken is dat je een zeker inlevingsgevoel hebt. Want: welke motieven hebben je relaties om te doneren? Welke rollen hebben ze en hoe kan daar op worden geanticipeerd?

Verschillende netwerken en interdisciplinariteit

Leerkrachten: Wat is hun motivatie om mee te werken aan crowdfunding voor kunsteducatieve projecten voor hun leerlingen? Hoe zien zij de samenwerking met kunstenaars en de invulling van de lessen?

Kunstenaars: Hoe zien zij hun rol in het onderwijs? Wat is hun specifieke bijdrage en didactische competentie om les of workshops te geven aan leerlingen?

Ouders: Wat is hun rol, functie en het belang in het geheel?

Leerlingen: Hoe ervaren zij de lessen van de kunstenaar?

Voor met name de eerste drie groepen gold dat het hun duidelijk moest zijn wat zij moesten bereiken, kortom: *'wat is het doel?'* Vervolgens moesten de eerste twee groepen, de leerkrachten en kunstenaars, duidelijk maken hoe ze dat doel wilden bereiken: *'het plan'*. De derde groep tenslotte moest doordrongen worden van nut en noodzaak van de projecten, zij waren *'de verkopers'*.

Alleen door deze netwerken op een dusdanige manier te koppelen, konden de gestelde doelen worden gehaald. Dit vergde van iedere groep een interdisciplinaire denk- en handelwijze.

Om een kwalitatief, nuttig en praktisch netwerk op te zetten voor interdisciplinariteit komt er zeer binnenkort een website online met de naam ID kunsteducatie. Daar zal 'good practice' te vinden zijn in verschillende interdisciplinaire

het belang van netwerken

werkvormen. De website kent een 'open source', (een open bron), waarbij participatie en interactie de ruimte bieden nieuwe ideeën op te werpen en verbeteringen aan te gaan waardoor er nog meer kruisbestuivingen ontstaan. Het verwerken, verzamelen en beoordelen van informatie is een waardevolle aanvulling, waarbij kunstenaars uit verschillende disciplines en vakdocenten samenwerken aan een stevig fundament op interdisciplinariteit.

Wim Gertsen

docent zang | piano

Culturele organisaties zoals Muziekschool Oost Gelderland - waarbij ik al 23 jaar in dienst ben - moeten gebruikersparticipatie mogelijk maken en duurzame digitale toegang bieden. De Raad voor Cultuur heeft op 2 april 2010 een advies over e-cultuur gepubliceerd: *Netwerken van betekenis*. De langverwachte opvolger van het advies 'Van i naar e' (uit 2003) pleit voor meer netwerken.

Digitalisering vraagt volgens de Raad om nieuwe strategieën van zowel culturele instellingen als de overheid. Culturele instellingen moeten vanuit hun specifieke identiteit en eigen kracht samenwerken. De overheid speelt hierbij een rol omdat zij de diversiteit en de kwaliteit van het digitale culturele aanbod moet bevorderen. De Raad benadrukt dat culturele instellingen samen nieuwe producten en diensten moeten ontwikkelen. Ook vindt de Raad dat die instellingen moeten samenwerken met andere sectoren, om maatschappelijke vernieuwing te bewerkstelligen. Daarnaast moeten ze samen met het publiek gebruikersparticipatie vormgeven.

De grootschalige individualisering heeft in de West-Europese samenleving een keerzijde: we hebben steeds meer moeite gekregen met gemeenschap en gemeenschappelijkheid. Daarmee is niet alleen het vormgeven van de individuele identiteit een opgave geworden, maar staan ook de aard en invulling van sociale relaties en sociale cohesie permanent ter discussie.

Als ik kijk naar mijn eigen professionele netwerk zie ik dat er de laatste jaren een verschuiving heeft plaatsgevonden. Van 'real life' naar digitaal. Een voorbeeld: als ik contact moest leggen met leerlingen of hun ouders, deed ik dat tot voor kort altijd via de telefoon. Nu bel ik nog maar hoogst zelden, meestal mail ik of maak ik gebruik van social media als facebook of twitter.

In het kader van mijn individuele afstudeeropdracht heb ik onderzocht hoe de institutionele muzikeducatie op weg is naar een situatie waarin men minder afhankelijk is van publieke middelen. Een situatie waarin men meer ondernemend dient te zijn. Een van de conclusies van mijn onderzoek is dat samenwerking noodzakelijk is voor het behoud van de institutionele muzikeducatie. Bundeling in een netwerk betekent bundeling van kracht en competentie. Wel is het zo dat netwerken geen centrale sturing hebben. Ze worden gekenmerkt door flexibiliteit en permanente herpositionering van deelnemers. Onderhandeling en uitwisseling zijn er de aanjagers van dynamiek. Invloed is belangrijker

dan macht en laat zich moeilijk in structuren formaliseren. Ondersteunende organisaties leveren in netwerken naast beleidsondersteuning ook ontwikkeling en scholing. De afwezigheid van een vaste structuur en heldere, vaststaande lijnen vormen een uitdaging voor beleid, regelgeving en politiek.

Mijn omgeving bevindt zich in een leerproces rond nieuwe betekenissen en samenhang. Muziekeducatie zit in het hart van dat proces, en digitalisering is - door het enorme potentieel voor nieuwe vormen van expressie, reflectie en uitwisseling - een krachtige katalysator.

De Centra voor de Kunsten uit Apeldoorn, Arnhem, Ede, Epe-Heerde, Nijmegen, Winterswijk en Zevenaar hebben besloten zich te verenigen in een nieuw samenwerkingsverband. Ze hebben dat gedaan omdat ze een gemeenschappelijke visie hebben op kunst- en cultuureducatie en samen die educatie willen vernieuwen. Ook waren ze ontevreden over bestaande samenwerkingsverbanden en hun onmacht tot actie. De centra beseffen dat de sector spannende tijden beleeft; overheden komen met forse bezuinigingen, terwijl de markt tegelijkertijd toenemende verwachtingen koestert ten aanzien van het aanbod aan cultuureducatie. De 7 hebben elkaar gevonden op inhoudelijke speerpunten als innovatie en ondernemerschap. En in hun wil tot samenwerken op het gebied van belangenbehartiging, positionering, kennisuitwisseling, inzet van flexibele arbeidskracht en nader te definiëren deelgebieden. Ze willen zoveel mogelijk synergievoordelen halen. In een gezamenlijke notitie beschrijven ze hun visie voor de komende jaren.

Gezamenlijke visie op kunst- en cultuureducatie

De 7 centra vinden dat kunst- en cultuureducatie de samenleving verrijkt. Zeker in tijden waarin alleen economische groei lijkt te worden nagestreefd, waarin de multiculturele samenleving onderwerp van debat is en waarin mensen met een beperking een achterstand wordt opgedrongen, moeten kunst en cultuur een wezenlijk onderdeel zijn van modern burgerschap. Iedereen moet onbelemmerd toegang hebben tot het culturele aanbod. Juist kunst- en cultuureducatie reikt mensen vaardigheden aan en verschaft hen competenties om deel uit te maken van onze cultuur, om er naar behoefte en eigen keuze in te participeren. Kunst en cultuur zijn ook gewoon leuk; ze amuseren, verzetten de zinnen, laten mensen genieten, verleggen grenzen, kunnen helen, roepen herinneringen op, doen lachen en huilen, confronteren en doen verwonderen. Kunst en cultuur overbruggen verschillen en leggen verbinding. Dat maakt educatie tot een belangrijke opgave voor onze culturele instellingen.

De bundel is een onderdeel van het **collectief afstuderen** van de **studenten 2010-2012** en **cultuurwerkplaats ID Kunsteducatie** van ArtEZ Expertisecentrum **Kunsteducatie** Zwolle

De volgende personen hebben hieraan meegewerkt

studenten   docenten | projectmedewerker

Henk van den Berg Docent creatieve therapie beeldend	Krista Bosch Docent CKV, beeldende vorming
Marlon van Casteren Consulent VO podiumkunst	Sannah den Engelsens Docent CKV, beeldende vorming
Yvonne Eikenaar Docent beeldende vorming	Margriet Evers Dirigent Muziekdocent PO MBO zangdocent
Wim Gertsen Docent zang piano	Peter Hermans Docent onderzoek Masteropleiding Kunsteducatie ArtEZ
José Huibers Docent interfaculteit ArtEZ	Eline de Jong Docent beeldende vorming
Margot de Jong Eindredacteur	Davitha van de Kuilen-Terlouw Docent CKV, beeldende vorming
Marieke Klein Gunnewiek Teamleider VWO docent CKV muziek	Margreet Luitwieler Docent interfaculteit ArtEZ
Nicole Martinot Docent interfaculteit ArtEZ	Anneke Meijers Docent interfaculteit ArtEZ
Joke Oosterhuis Projectmanager DAAD Onderwijsadvies	Zwaantje Schaap Docent CKV, beeldende vorming
Maeve O'Brien Braun Coördinator Masteropleiding Kunsteducatie ArtEZ	Janneke Simons Bureau-medewerker ArtEZ Expertisecentrum Kunsteducatie
Rylana Seelen Zelfstandig kunsthistorica	Joost van Suchtelen van de Haare - Kok Grafisch ontwerper kunstenaar BIK
Laura Slakhorst Artistieke zaken educatie	Amanda Wilms Docent muziek
Janeke Wienk Hoofd ArtEZ Expertisecentrum Kunsteducatie	Tineke te Winkel Docent tekenen en CKV
Margriet Wubs Docent drama	Ypy Zysling Docent drama

Heaven
won
must
be
missing
an
angel

